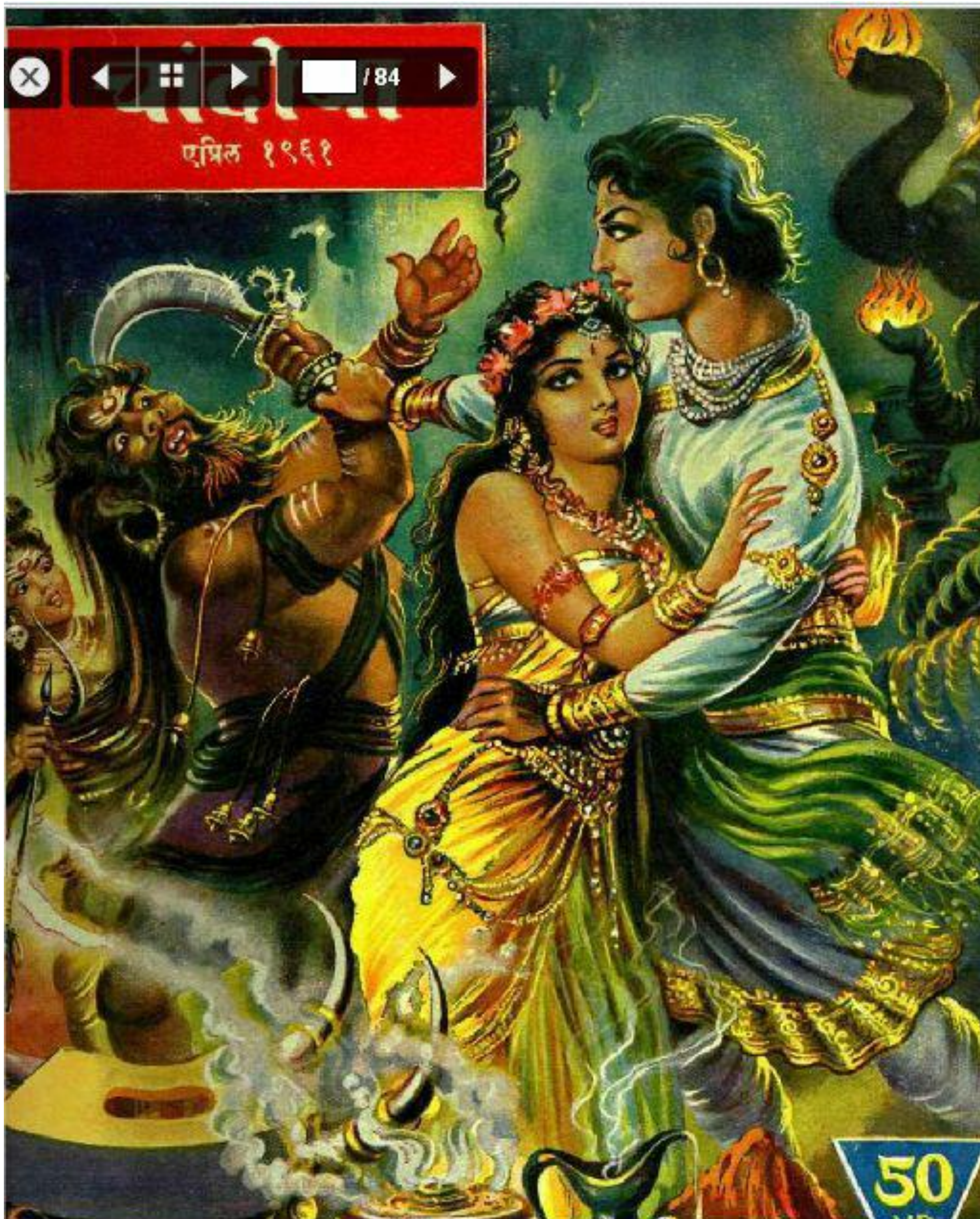
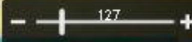

एप्रिल १९६१
50

कुमणचें औदार्य

कुमण नांवाचा राजा देशभर आपल्या दानशूरपणामुळें फार प्रसिद्ध होता. त्याच्याकडे कोणी भिक्षा मागायला आला तर राजा पात्र किंवा अपात्र याचा विचार न करतां दान करीत असे. त्याचा हा स्वभाव त्याच्या मंत्र्यांना आवडत नसे, म्हणून त्यांनीं कट करून राजाला पदच्युत करण्याचें ठरविलें.

कुमण राजाच्या धाकट्या भावाला आपल्या मोठ्या भावाच्या वैभवाचा नेहमीं हेवा वाटत असे. मंत्र्यांनीं त्याला कटांत सामील करून घेऊन त्याला राज्य देऊं केलें. कट यशस्वी झाला व धाकटा भाऊ गादीवर बसला. मोठ्या भावाला आपला जीव वांचविण्यासाठीं रानांत पळून जावें लागलें.

कुमणला आतां दोन्ही वेळचें जेवण मिळणें देखील कठीण झालें. पण त्याचा दानी स्वभाव बदलला नाहीं. कोणी येऊन त्याच्याकडे कांहीं वस्तु मागितली व ती त्याच्याकडे असली तर तो देऊन टाकी. कधीं मागें पुढें पहात नसे.

धाकट्या भावानें व मंत्र्यांनीं राज्य बळकावलें. पण प्रजेचें हृदय काबीज करूं शकले नाहींत. प्रजा आपल्या जुन्या महाराजांची आठवण काढीत असे. नव्या राजाचा आदर थोडा देखील करीत नसे. हें पाहून मंत्र्यांनीं विचार केला कीं जुन्या महाराजांचा वध केल्याशिवाय प्रजेचें प्रेम मिळणें शक्य नाहीं. त्यांनीं राज्यभर दवंडी पिटविली कीं जो कोणी कुमणचें डोकें आणून देईल त्याला एक लाख रुपये बक्षीस म्हणून दिले जातील.

ही गोष्ट परदेशांतील एका कवीला माहीत नव्हती. तो कुमणच्या दरबारीं मान मिळावा म्हणून आला होता. रानांतून येत असतां एका झाडाखालीं कुमण राजाला बसलेला पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. म्हणाला—"महाराज! मी आपल्याच दर्शनासाठीं आलों होतों. मी एक कवि आहें. आपणाला आपली कविता ऐकविण्याची इच्छा आहे."

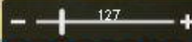
कुमण म्हणाला—"महाकवे! मी आज राजभ्रष्ट होऊन या रानांत आयुष्य कंठित आहें. माझ्या भावानेंच माझ्याविरुद्ध बंड करून माझें राज्य बळकाविलें आहे. आतां मी तुम्हांला काय देणार? तरी मी एक उपाय सांगतों. माझ्या भावानें राज्यांत अशी घोषणा काढली आहे कीं जो कोणी माझें डोकें कापून आणून देईल त्याला एक लाख रुपयांचें बक्षीस दिलें जाईल. ही तलवार घ्या व माझें डोकें कापून बक्षीस मिळवा."

तें ऐकून कवीचें हृदय कळवळून आलें. म्हणाला—"मी खरा कवि असेन तर तें बक्षीसच काय आपलें राज्य देखील परत मिळवून देईन."

नंतर त्या कवीनें केळयाचें मूळ कापून आणून तें डोक्यासारखें दिसेल असें तासून कोरून तयार केलें. नंतर त्यांत त्यानें रंग भरला. त्यानें तें कुमणच्या डोक्यासारखें तयार केलें. तें घेऊन तो कुमणच्या भावाकडे गेला आणि म्हणाला—"महाराज! मी गरीब ब्राह्मण एक कवि आहें. कुमण महाराज कवींचा आदर करीत असत. आपलें दारिद्र्य दूर करण्याच्या हेतूनें महाराजांकडे गेलों होतों. आपले वडील बंधु मला रानांत भेटले होते. दान करण्याची शक्ति तेव्हां त्यांच्यांत कोठून असणार? पण आपले शिर दिल्यानें गरीब कवीला एक लाख रुपये मिळूं शकतील असा विचार करून त्यांनीं

श्री. वा. रा. बापट

आपलें शिर कापून दिलें. तें मी घेऊन आलों आहें. मला माझें बक्षीस द्यावें."

धाकटा भाऊ आज पावेतों मंत्र्यांच्या सल्ल्यानें वागत होता. पण कवीच्या तोंडून वडील भावाच्या औदार्याचें वर्णन ऐकून त्याला फार पश्चात्ताप झाला. भावाची आठवण काढून तो रडूं लागला.

त्यावर कवि म्हणाला—"आतां रडून काय उपयोग ? गेलेला भाऊ परत का येणार आहे ?"

"मला हें राज्य नको. मंत्र्यांच्या हातचें बाहुलें होऊन जगण्यापेक्षां मरण आलेलें पत्करलें, प्रजेचा शाप रोज माझ्या कानावर येत आहे. आज भावाचा हत्यारा म्हणून लोक मला नांवें ठेवणार." राजा म्हणाला.

"जर आपल्या भावाला पुनर्जीवित करून दाखविलें तर त्यांना राज्य द्याल का ? प्रयत्न करून पाहतों." कवीनें विचारलें. "अवश्य देईन ! कोणी दाखवावा जिवंत करून !" असें म्हणत धाकटा भाऊ कवीचे पाय धरून रडूं लागला.

"तर मग चला माझ्या बरोबर रानांत. मी आपल्या भावाला पुनर्जीवित करून दाखवितों." असें सांगून कवि कुमणच्या भावाला, रानांत कुमण होता तेथें घेऊन गेला.

कुमणला जिवंत पाहून धाकट्या भावाला आनंद झाला. त्यानें भावाचें पाय धरून त्याची क्षमा मागितली. मेलेला भाऊ जिवंत कसा झाला हें त्याला कळलें नाहीं.

त्यानंतर कुमण, त्याचा भाऊ आणि कवि राजधानीस परतले. कुमण पुन्हां राजा झाला. बंडखोर मंत्र्यांना राजानें क्षमा केली आणि आपल्या दरबारांत कवीचा सत्कार करून त्याला निरोप दिला.

स्यमंतकमणि

द्वितीय अध्याय

दिशा फाकल्या सुवर्ण किरणें
व्याप्त जाहलीं असीमंतांत।
सत्राजितनें रविरायाला
नभीं पाहिलें स्वर्णरथांत॥

दर्शन होतां आदित्याचें
पुलकित झालें त्याचें अंग।
होतां वृष्टी वनस्पतींचें
होतें पुलकित जैसें अंग॥

भक्तीपूर्वक त्यानें केला
नमस्कार रविरायाला।
"धन्य जाहलों प्रभो! कृपेनें
दर्शन दिधलें भक्ताला॥"

वदला रवि स्मित करुनी त्याला—
"वत्स! तुझी रे निष्ठा धन्य!
तुझ्या सारिखा साधक विरळा
भाव भक्ति पण तुझी अनन्य॥

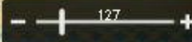
"माग तुला जें काय हवें तें
मागशील जें देइन मी।
देइल तुज जो मान आणि धन
असा मणी देतों तुज मी॥"

सत्राजित तें ऐकुनि वदला—
"तृप्त जाहलें मन माझें।
मनोकामना करिल पूर्ण मणि
वर्णुं काय उपकार तुझे!"

निरोप घेउनि रविरायाचा
धारण करुनी मणी गळ्यांत
घरीं परतला सत्राजित; पण
झाला होता गर्व मनांत॥

तेज स्यमंतकमणिचें पाहुनि
दिपले डोळे सर्वांचे।
नागरिकांनीं खुल्या दिलानें
केलें कौतुक पण त्याचें॥

श्री. भालचंद्र आपटे, हैदराबाद

वात्य कृष्ण तरि स्वस्थ बसेलच,
असें म्हणावें कसें कुणीं?
माहित सर्वां जन्मापासुन
बाळ किती हें असे गुणी!

एकुण नव्हती चित्ता स्थिरता,
ठेवावा मणि कुठें कसा;
रात्र उलटली काळजींत त्या
लोळत होता पडुन असा॥

एक सत्यभामेच्या होती
तया काळजी लग्नाची।
एकुलती ती मुलगी तिजवर
पडली दृष्टी कृष्णाची॥

काढुन खुसपट आणिल निश्चित
विघ्न कांहितरि आज उद्यां।
म्हणुन ठरविला सत्यधन्वु वर
कन्यादान तया करुं या॥

त्यास स्यमंतकमणि हा देउन
फेडूं अपलें कन्याऋण।
अनायास ही होतां येइल
दोन्हि ऋणांतुन उद्यां उऋण॥

निश्चय करुनी असा मनाशीं
म्हणे धाकट्या भावाला–
"पहा प्रसेना! सुंदर मणि हा,
आवडला हा फार मला॥

"खुशाल वापर कांहिं दिवस; पण
ठेव जपुन हा जरा बरें।
मागुन घेईन जरूर वाटतां
कपट नाहिं, सांगतों खरें॥

"सोनें देइल रोज तुला हा,
देत जा मला तें सर्व।
चोरुन नेतिल डोळा चुकवुन
शत्रु आपले रे सर्व॥"

धारण करतां मणी स्यमंतक
प्रसेन झाला अतिशय खूप!
नव्हतें माहित परंतु त्याला
भाग्य कुणावर होतें खूप!

[६]

[चित्रसेन आपल्या अनुयायांबरोबर आपल्या राजवाड्याकडे जात असतां उग्राक्षानें त्याला बोलावून आणण्यासाठीं कांहीं राक्षसांना पाठविलें. तेथें अमरपाल नांवाच्या अग्निद्वीपांतील एका व्यक्तीशी व त्याची ओळख झाली. अग्निद्वीपांतील लोकांविषयीं थोडी माहिती त्याच्याकडून चित्रसेनाला मिळाली. अमरपाल एकाएकीं आकाशाकडे पाहूं लागला. पुढें वाचा—]

अमरपालाचें तें विचित्र वागणें पाहून चित्रसेनाला थोडें आश्चर्यच वाटलें. उग्राक्ष इतका संतापला होता कीं रागामुळें त्याचें सर्व अंग थरथर कांपत होतें. आपली गदा फिरवीत रागानें तो म्हणाला–"तुझें डोकें फिरलें आहे वाटतें. ह्या गदेनें तें दुरुस्त करूं का जरा?"

अमरपाल थोडा देखील भ्याला नाहीं. उलट उग्राक्षाकडे पहात थोडा हंसला व म्हणाला–"मी मेल्यावर तूं सुद्धां फार वेळ जिवंत राहशील असें समजूं नकोस! त्या नागवर्म्याचें नांव तुला माहीत आहेच. त्यानें कपिलपुर काबीज केलें आहे. त्याच्या मदतीला अग्निद्वीपांतील लोक येत आहेत. त्यांचे ते भयंकर पक्षी तुझ्या अंगाचे लचके तोडून थोड्याच वेळापूर्वी इकडून गेले आहेत, हें तूं विसरलास वाटतें?"

आपल्या अंगावर झालेल्या जखमा पाहून हा आपली थट्टा उडवीत आहे हें ओळखा-

यला उग्राक्षाला वेळ लागला नाहीं. त्यानें गदा उचलली व अमरपालावर धांवला. पण चित्रसेन मधें पडून ओरडून म्हणाला—"उग्राक्षा! तूं एवढ्यांत विसरलास वाटतें, तूं काय वचन दिलें होतेंस तें?"

"हा नराधम, माझी टिंगल उडवतो आहे नाहीं का....याची इतकी हिम्मत!" उग्राक्ष दांत ओंठ चावून म्हणाला.

"मनुष्यांना तूं उतका क्षुद्र समजूं नकोस! हा आपली मदतच करील, माझी खात्री आहे. नाहींतर तूं काय वाटेल तें केलें असतेंस तरी मी मधें पडलों नसतों." चित्रसेन म्हणाला.

अमरपाल म्हणाला—"महाराज! आपण वचन दिलंत म्हणून मी झाडावरून खालीं उतरलों व आपली तलवार सेनापतींच्या हातीं दिली. नाहींतर मी दोघां चौघांचा बळी घेतल्याशिवाय मरायला तयार झालों नसतों. या राक्षसांच्या हातीं लागण्यापेक्षां मी आत्महत्या करून घेतली असती."

"कबूल, मी तुला वचन दिलें होतें कीं कोणी तुझ्या अंगाला हात लावणार नाहीं. पण तूंच माझ्या प्रश्नाचें सरळ उत्तर देण्याऐवजीं विचित्र वागूं लागला आहेस तेव्हां मी तरी काय करूं. तूं सुद्धां कबूल केल्याप्रमाणें वागायला हवें." चित्रसेनानें तितक्याच कडक आवाजांत उत्तर दिलें.

"क्षमा करा, महाराज! या क्षणापासून मला आपला एक सेवक समजा. राजद्रोही नागवर्माविषयीं अभिमान बाळगण्याचें मला बिलकुल कारण नाहीं. अग्निद्वीपांतल्या त्या पशुतुल्य माणसांविषयीं माझ्या मनांत कधींच आदर उत्पन्न झाला नाहीं. नागवर्माच्या भीतीनेंच मला त्यांच्या बाजूनें युद्ध करावें लागलें." अमरपालाच्या आवाजांत विनम्रता होता.

"तूं म्हणतोस तें सर्व खरें असेल तर तुला जें कांहीं माहीत आहे तें सर्व सांगून

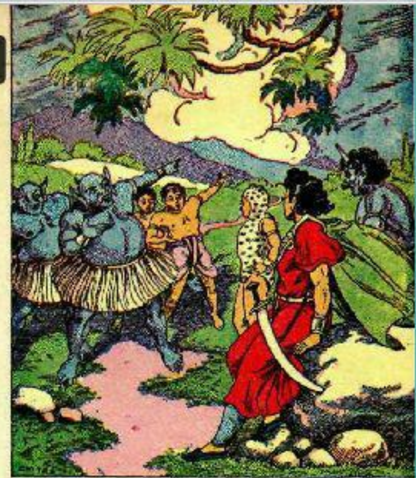

टाक. धवलगिरीवर नागवर्मानें स्वारी केली आहे. त्याच्याबरोबर त्या भयंकर पक्ष्यांवर बसून येणारे लोक सुद्धां असतील का?" चित्रसेनानें विचारलें.

"अशक्य नाहीं. कारण कपिलपुरानजीकच्या जंगलांत सुमारें शंभरावर ते पक्षी व त्यांच्यावर स्वारी करून येणारे ते लोकहि लपून बसलेले आहेत. अग्निद्वीपांतील कांहीं लोकांना विकत घेऊन नागवर्मानें आपल्या पदरीं नोकरीला ठेवून घेतलें आहे. म्हणून ते त्याला मदत करतात." अमरपाल म्हणाला.

"या भयंकर पक्ष्यांना ठार करण्याला कांहींतरी सोपा उपाय असेलच कीं नाहीं." उग्राक्षानें विचारलें.

"कां नाहीं? आहे. त्यांच्या चोंची व नखांपासून स्वतःला वांचवितां आलें तर त्यांच्या माना कापतां येतील. त्यांच्या माना व इतर पक्ष्यांच्या माना यांत कांहीं फरक नाहीं." अमरपाल म्हणाला.

"ठीक....पाहातों!" असें म्हणत उग्राक्ष मोठ्यानें हंसला. तो पुढें म्हणाला—"ह्या खेपेस ते पुन्हां आले म्हणजे एकेकाचा मी समाचार घेतों."

इतक्यांत कांहीं राक्षस आणि लोक धांवत ओरडत आले आणि म्हणाले—"महाराज! अनर्थ झाला!"

चित्रसेनाला वाटलें. पुन्हां कांहीं तरी नवीन भानगड किंवा संकट आलें आहे.

लोक म्हणाले—"महाराज, आम्ही आपलीं गुरें चरायला घेऊन गेलों होतों तेव्हां त्या भयंकर पक्ष्यांनीं आमच्यावर स्वारी केली. कित्येक गुरें व माणसें ते उचलून घेऊन गेले. आम्ही थोडे जणच वांचलों आहों तुम्हांला ही बातमी द्यायला. वांचवा आम्हांला व आमच्या गुरांना."

उग्राक्षाकडे जे राक्षस आपलें गाऱ्हाणें घेऊन गेले होते ते खरोखरीं गुरें व माणसें चोरून आणायला म्हणूनच गेले होते. पण त्याच वेळीं अग्निद्वीपांतील लोक आपल्या भयंकर पक्ष्यांवर बसून आल्यामुळें त्यांना घाबरून पळून जावें लागलें होतें.

"चित्रसेन! मग या गुराख्यांच्या रक्षणा-साठीं जाऊं या का?" उग्राक्षानें विचारलें. पण त्याच्या शब्दांत उत्साह दिसला नाहीं.

"न जाऊन कसें चालेल? गेलेंच पाहिजे. हे दुष्ट लोक प्रजेला असें सतावून सोडीत असतां आपण स्वतःला राजा म्हणवून घेऊन त्यांचें रक्षण न केलें तर कसें चालेल?" चित्रसेनानें विचारलें.

चित्रसेन लगेच जिकडून लोक गाऱ्हाणें घेऊन आले होते त्या दिशेला निघाला. उग्राक्ष सुद्धां बरोबर निघाला. म्हणाला—"आज त्यांची चांगली खोड मोडतों मी."

सर्व लोक कांहीं वेळ झाडींतून चालत होते. अमरपाल थोड्या वेळानें पुढें येऊन म्हणाला—"महाराज! एक विनंति आहे. आतां पावेतों अग्निद्वीपांतील ते लोक निघून गेले असतील. ते गेले नसले तरी आपण त्यांच्या अंगाला देखील हात लावूं शकणार नाहीं. त्यांच्या बाजूनें ते भयंकर पक्षी असे-पर्यंत त्यांना समोरासमोर युद्ध करून युद्धांत जिंकणें अशक्य आहे."

उग्राक्ष दुजोरा देत म्हणाला—"चित्रसेन! अमरपाल म्हणतो, तें खरें आहे. घाई करून काम भागणार नाहीं. रात्रीं घडलेलें कांड तू विसरला नसशीलच."

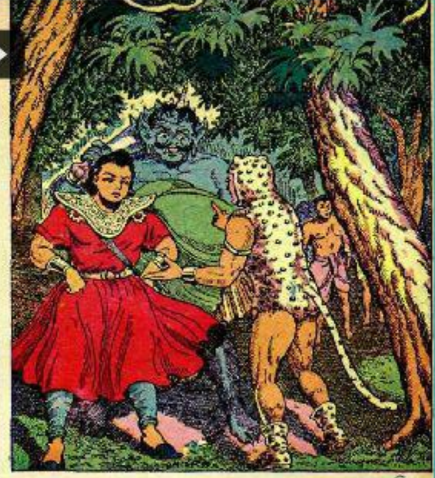
दोघांनीं असें म्हटल्यावर चित्रसेनानें विचार केला, एकट्यानेंच हट्ट धरून बसण्यांत अर्थ नाहीं. खडकावर डोकें आपटल्यानें का कधीं यश मिळतें. जें करावयाचें तें विचार पूर्वक केलें पाहिजे. आपण हट्टानें युद्ध केलें तर आपलेच लोक मरतील. नागवर्मा धवलगिरीचें राज्य काबीज करून घेतल्यावर माझ्या राज्यावर देखील स्वारी केल्याशिवाय राहील का?

चित्रसेन काय करावें या विचारांत पडला होता. पण अमरपालानें पुढें येऊन म्हटलें—"महाराज, मी आपला एक इमानदार व स्वामिभक्त नोकर आहें; आपण मला आगींत किंवा विहिरींत उडी टाकायला सांगाल तर मी हंसत खेळत उडी टाकीन. पण मी एक सूचना करीत आहें. तिचा विचार करा. आपण सर्वजण मिळून प्रथम कांहींतरी करून कपिलपुराजवळ त्यांना ज्या राहुट्या बांधल्या आहेत व शिबिर उभारलें आहे त्याचा नाश केला पाहिजे. त्यानंतर वाघाचे कपडे घालून येणाऱ्या या लोकांचा नाश करणें अशक्य नाहीं."

"तूं म्हणालास कीं शंभरावर ते पक्षी आहेत. त्यांना मारणें म्हणजे थट्टा आहे का?" चित्रसेनानें शंका केली.

"त्या पक्ष्यांना ठार करायला मी एक उपाय सांगतों महाराज!" अमरपाल म्हणाला.

"काय उपाय आहे, ऐकूं दे तरी!" चित्रसेन म्हणाला.

उग्राक्ष दोघांचें बोलणें लक्षपूर्वक ऐकत होता. काय उपाय आहे, हें जाणण्याची उत्सुकता त्याच्या मनांत सुद्धां होती. म्हणाला—"अमरपाल! बोल, काय उपाय आहे?"

अमरपालनें एकदां रागानें उग्राक्षाकडे पाहिलें. कारण उग्राक्षावरचा त्याचा राग अजून कमी झाला नव्हता. नंतर चित्रसेनाकडे वळून म्हणाला—"महाराज, कपिलापुरा-नजीकच्या रानांत कांहीं भयंकर पक्षी त्या लोकांनीं आणून ठेवले आहेत, हें मी आपल्याला सांगितलेंच होतें. ते पक्षी

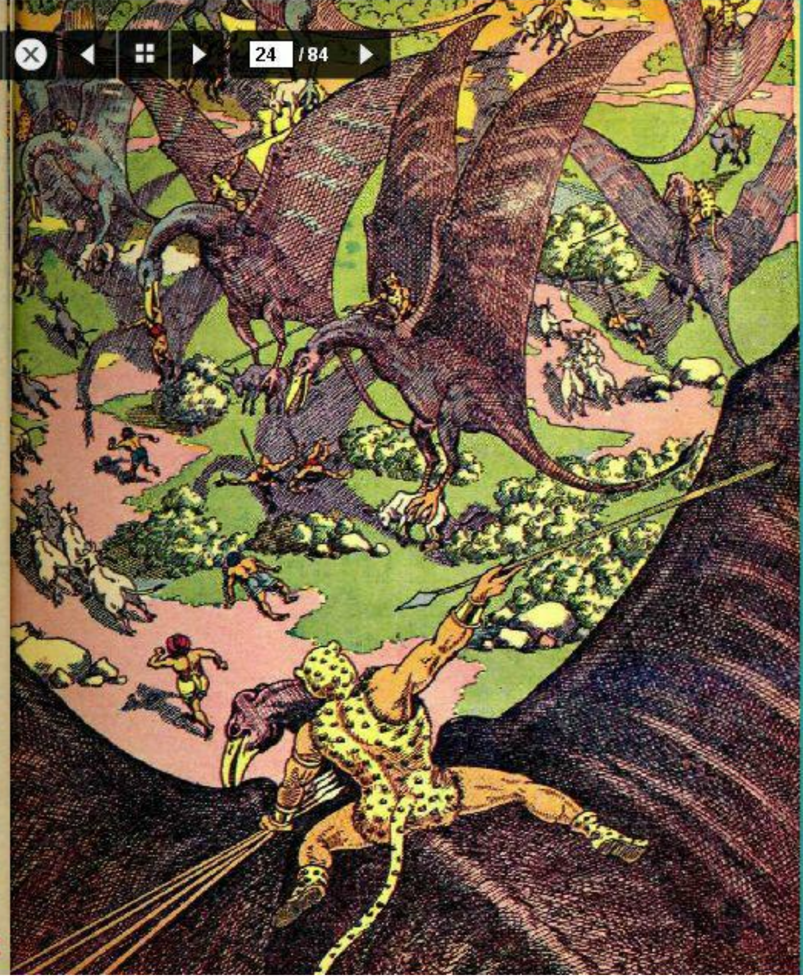
मोठमोठ्या पिंजऱ्यांत बंद आहेत. त्यांच्या पायांत मोठमोठे साखळदंड अडकवून ते पिंजऱ्यांच्या खांबाला बांधलेले आहेत. त्यांच्यावर स्वारी करणारे लोक राहुट्या बांधून त्यांत रहात आहेत. ते पक्षी पिंजऱ्यांत बंद असतांनाच त्यांना मारलें पाहिजे."

"तूं म्हणतोस तें ठीक, पण कसें मारावयाचें हाच तर प्रश्न आहे!" चित्रसेनानें शंका केली.

"महाराज, मी एक उपाय सुचवितों. त्यांना........" अमरपाल चित्रसेनाच्या कानांत कांहींतरी सांगणार होता. परंतु तेवढ्यांत समोरच्या झाडीच्या पलीकडून ओरडा ऐकूं आला. चित्रसेन, उग्राक्ष व त्याचे अनुयायी त्या बाजूला धांवले. पण थोड्या वेळानें थांबले. कारण झाडीच्या आड मैदानांत त्यांना एक भयंकर दृश्य दिसलें.

ते भयंकर पक्षी गुरांढोरांना, मेंढरांना व त्यांच्या गुराख्यांना व धनगरांना उचलून घेऊन चालले होते. घारी किंवा गिधाडें कोंबडीच्या पिलांना जशी उचलून नेते तसेंच त्या असहाय गुरांढोरांना ते पक्षी उचलून नेत होते. तें दृश्य बघवेना म्हणून चित्रसेनानें डोळे मिटून घेतले. कांहीं गुराखी त्या स्थितींतहि शौर्यानें त्या पक्ष्यांवर व त्यांच्यावर बसून येणाऱ्या लोकांवर वार करीत होते. जनावरें घाबरून सैरावैरां पळत होतीं. त्यांचा कोणी वाली नव्हता.

तें भयंकर दृश्य पाहून चित्रसेनासारख्या शूरवीराला सुद्धां कांपरें भरलें. उग्राक्षाची तर बोबडीच वळली. पण त्याचें राक्षसी रक्त खवळलें व तो आपली गदा फिरवीत पुढें जाऊं लागला. पण चित्रसेनानें त्याला मध्येंच अडविलें. म्हणाला—"आतां जाऊन कांहीं उपयोग नाहीं. तुला त्यांनीं पाहिलें

तर तूं व तुझ्याबरोबर आम्हा सर्वांना मरावें लागेल. म्हणून घाईनें कांहींच करून भागणार नाहीं. ते पक्षी गेल्यावर जखमी झालेल्यांना घेऊन जाऊन आपण त्यांची सेवा शुश्रूषा करूं या."

थोड्या वेळानें अग्निद्वीपवाले आपापल्या वाहनांवर बसून निघून गेले. ते दृष्टीआड झाल्यावर चित्रसेनाचे अनुयायी व राक्षस घायाळ लोकांच्या सेवेला धांवले. उग्राक्ष मात्र हताश होऊन एका झाडाच्या बुंधाला टेंकून बसून राहाला. तो चित्रसेनाला म्हणाला—"आजपर्यंत भीति ही काय वस्तु असते हें मला माहीत नव्हतें. पण आजचें हें भयंकर दृश्य पाहून माझा धीरच मुळीं खचला आहे. या दुष्टांचा नाश करणें तर दूरच. आपलें रक्षण कसें करून घ्यायचें हाच प्रश्न माझ्या समोर आहे!"

चित्रसेनानें अमरपालाला विचारलें—"अमरपाल! तूं उपाय सांगणार होतास ना, या लोकांचा आणि त्यांच्या भयंकर पक्ष्यांचा नाश करायला."

"ते भयंकर पक्षी ज्या पिंजऱ्यांत आहेत त्यांतच त्यांचा अंत केला पाहिजे आणि त्याला एकच एक उपाय म्हणजे.... पिंजऱ्यांना आग लावणें." अमरपाल म्हणाला.

"आग लावणें म्हणजे गप्पा आहेत का?" चित्रसेन म्हणाला.

"कांहीं अशक्य नाहीं. महाराज माझ्या बरोबर चारपांच सैनिकांना पाठवा. मी कपिलपूरच्या रानांत जातों. तेथील पाहारेकऱ्यांच्या डोळ्यांत धूळ फेंकून सर्व काम उरकून येतों. सर्व पक्षी जिवंत जाळले गेले नाहींत तर मी नांवाचा अमरपाल नाहीं." अमरपालानें प्रतिज्ञा केली. (पुढील गोष्ट पुढील अंकीं)

मालती-माधव

पद्मावती नामक नगरींत देवरात व भूरिवसु नांवाचे दोन बाल मित्र रहात असत. त्यांनीं परस्परांचीं मैत्री कायम रहावी म्हणून असें ठरविलें होतें कीं जर एकाला मुलगा झाला व दुसऱ्याला मुलगी झाली तर त्यांचें लग्न करून देऊन आपण व्याही होऊं.

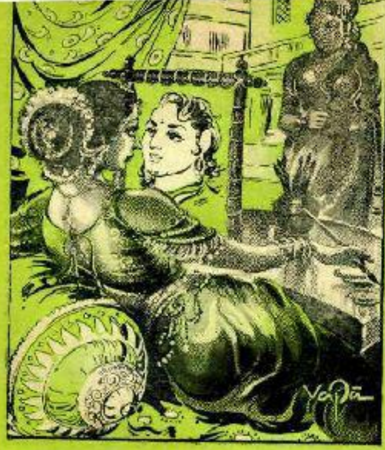
पुढें देवरात विदर्भ देशाच्या राजाच्या पदरीं मंत्री म्हणून काम करूं लागला आणि भूरिवसूची नेमणूक पद्मावतीच्या राजाच्या दरबारीं मंत्री पदावर झाली. देवरातला एक मुलगा झाला. त्याचें नांव त्यानें माधव असें ठेवलें. भूरिवसुला मुलगी झाली. तिचें नांव त्यानें मालती असें ठेवलें.

देवरातला आपल्या लहानपणची आठवण होती. पण त्यानें विचार केला कीं मुलामुलींच्या मतानेंच ह्या गोष्टी झालेल्या बऱ्या. त्यांनीं परस्परांना पहावें व त्यांचें परस्परांवर प्रेम असेल तर विवाह करावा. ह्या हेतूनें त्यानें आपल्या मुलाला तर्क विद्येचा अभ्यास करण्यासाठीं म्हणून पद्मावती नगरीस पाठविलें. त्याच्याबरोबर त्याचा बालमित्र मकरंद व सेवक कलहंस हे देखील गेले.

माधव पद्मावती नगरींत मंत्र्यांच्या घरासमोरूनच जात येत असे. एकदां सज्ज्यांत मालती उभी होती व माधव बालमित्र मकरंद व कलहंस यांच्याबरोबर घोड्यावरून चालला होता. परस्परांच्या नजरा भिडल्या व परस्परांवर परस्परांचीं मनें बसलीं.

मदयंतिका नांवाची मालतीची एक मैत्रीण होती. तिचा भाऊ नंद हा राजाच्या पदरीं नोकरी करीत असे व त्यानें राजाची मर्जी सर्वप्रकारें संपादन केली होती. मदयंतिकेला पाहाल्याबरोबर माधवचा मित्र मकरंद याचें तिच्यावर मन बसलें.

सौ. गंगादेवी आपटे

पद्मावती नगरींत कामंदकी नांवाची एक योगिनी रहात असे. मालती-माधव यांच्या विवाहाची गोष्ट तिच्या समोरच ठरली होती. तशी कामंदकी ही मालतीची संरक्षिका देखील होती. मालती-माधव यांना विवाह व्हावा यासाठीं ती देखील प्रयत्न करीत होती.

परंतु तिच्या प्रयत्नाविरुद्ध मालतीचा विवाह करून देण्याची तयारी स्वतः राजा करीत असल्याचें तिला कळलें. राजाचा विश्वासपात्र नोकर नंद यानें राजाला सांगून त्याच्या करवीं मालतीचा बाप भूरिवसु याच्याकडे तिच्यासाठीं मागणी घातली.

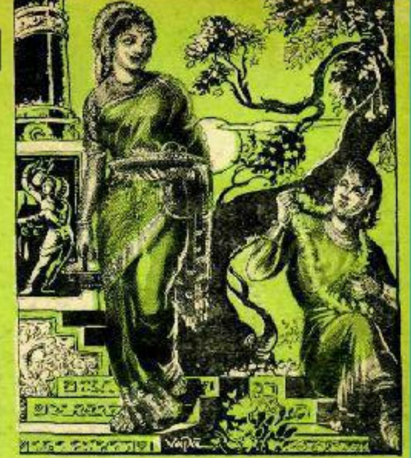
नंद वयानें मालतीच्या मानानें फार मोठा होता. रंगारूपानें पण बेताचाच होता. मग भूरिवसूला त्याच्याशीं आपल्या लाडक्या लेकीचा विवाह करून देणें कसें आवडेल ? याशिवाय त्यानें त्याचा बालमित्र देवरात याला लहानपणीं वचन दिलें होतें तें त्याला मोडावें लागणार होतें. परंतु राजाची इच्छा म्हणजेच आज्ञा. राजाच्या मर्जीविरूद्ध काम करणें बरोबर नाहीं असा विचार करून त्यानें होकार दिला.

ही गोष्ट अर्थातच कामंदकीला कळली. तिनें आपली शिष्यीण बुद्धिरक्षिता हिला बोलावून सांगितलें कीं मालती-माधव यांचें परस्परांवरील प्रेम वाढत राहील यासाठीं कांहींतरी उपाय कर. दोघं परस्परांच्या प्रेमबंधनांत बांधली गेल्यावर ब्रह्मदेव देखील त्यांचीताटातूट होऊं देणार नाहीं या विचारानें तिनें बुद्धिरक्षितेला नेमलें होतें.

इकडे मालतीनें माधवाला पाहिल्यापासून त्याला आपलें मन देऊन टाकलें होतें. नेहमीं त्याचाच विचार तिच्या मनांत येत असे. एकदां तिनें कल्पनेनें माधवाचें रूप आठवून त्याचें एक चित्र काढलें. लवंगिका नांवाची तिची एक मैत्रीण होती. तिनें हें चित्र माधवकडे पोंचविण्याचें काम कामंदकीच्या सेविकेकडे सोंपविलें. माधवचा सेवक कलहंस याचें या सेविकेवर प्रेम होतें.

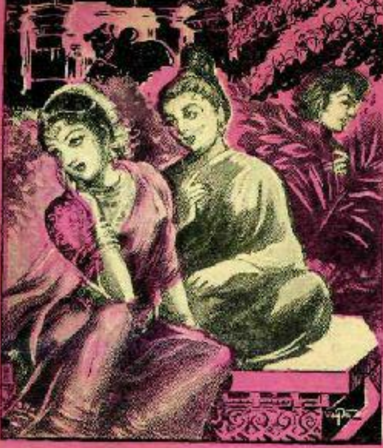
एकदां मन्मथोत्सव झाला. माधव मकरंदबरोबर उद्यानांत आला. तेथें तो एका अशोक वृक्षाच्या छायेंत बसून फुलांची माळ ओंवीत होता. त्याच्या कांहीं वेळ आधीं मालती आपल्या सखींबरोबर मन्मथाच्या देवालयांत गेली होती. ती परत आली ती त्याच जागीं आली. तिला पाहून माधव थोडा लाजला व माळ थोडी वांकडीतिकडी ओंवूं लागला. माळ ओंवून झाल्यावर त्यानें ती आपल्याच गळ्यांत घातली. इतक्यांत मालतीचा हत्ती आला व ती त्यावर बसून निघून गेली.

परंतु मालतीची लाघवी मैत्रीण लवंगिका फुलें तोडण्याचें मिष करून तेथेंच थांबली. ती माधवजवळ जाऊन म्हणाली—"तुमच्या गळ्यांतील ही माळ किती सुंदर आहे ! माझी मैत्रीण मालती हिला अशी माळ फार आवडते." तिचा हेतु न कळण्या इतका माधव भोळा नव्हता. त्यानें गळ्यांतली माळ काढून लवंगिकेला दिली.

लवंगिका निघून गेल्यावर मकरंद माधवला शोधीत तेथें आला. माधवनें मालतीची दृष्टादृष्ट झाल्याचें सांगून तिच्या मैत्रिणीबरोबर माळ पाठविल्याची गोष्ट पण सांगून टाकली. तो म्हणाला—"माझें मालतीवर इतकें प्रेम असलें तरी तिचें माझ्यावर आहे कीं नाहीं, कोण जाणे ?" इतक्यांत कलहंसानें एक चित्र आपल्या मालकाला आणून दिलें व तें मालतीनेंच काढलेलें आहे, हें देखील सांगितलें.

चित्र पाहाल्यावर मालतीचें सुद्धां आपल्यावर प्रेम आहे हें माधवला कळलें व त्याच्या मनाचें समाधान झालें. मकरंदनें सुचवल्याप्रमाणें त्यानें मालतीचें चित्र त्या

चित्राच्या बाजूला काढलें व त्याच्या खालीं एक श्लोक लिहिला. त्याचें तात्पर्य असें आहे–

"मालतीला पाहून मला जितका आनंद झाला तितकें सुख दुसरी कोणतीहि वस्तु पाहाल्यानें मिळालें नाहीं."

तितक्यांत कलहंसाच्या प्रेमिकेनें येऊन तें चित्र घेतलें व तें लवंगिकेला नेऊन दिलें.

माधवनें ओवलेली माळ आणि तिनें काढलेल्या त्याच्या चित्रा शेजारीं त्यानें काढलेलें तिचें चित्र मालतीकडे पोचतें झालें. अर्थात मालतीच्या मनांत माधवविषयीं प्रेम द्विगुणित झालें. पण त्याच वेळीं तिच्या प्रेमाची परीक्षाच घेण्यासाठीं जणुं कांहीं कामंदकीनें येऊन सांगितलें कीं राजाज्ञेनें मालतीचें लग्न नंदशीं ठरलें आहे. मालतीवर तर आकाशच कोसळलें. परंतु कामंदकीनें तिची समजूत घातली कीं क्षत्रिय कुळांत गांधर्व विवाह मान्य आहे. राजाच्या आज्ञेचें पालन होण्यापूर्वी तसें लग्न उरकून टाकलें कीं झालें.

कामंदकीनें त्यासाठीं आवश्यक प्रयत्न पण सुरू केले. तिनें शंकराच्या देवळांत झुडपाआड माधवला उभें रहावयास सांगितलें व स्वतः मालतीबरोबर एका शिळेवर बसून माधवावर तिचें किती प्रेम आहे या विषयीं विचारूं लागली. मालतीच्या तोंडून तिचें आपल्यावर प्रेम आहे हें ऐकून माधवला फार आनंद झाला.

परंतु इतक्यांत दुरून ओरडा ऐकूं आला. मालतीची सखी व नंदची बहीण मदयंतिकेवर एका वाघानें झडप घातली. मदयंतिका झुडपा आड गेल्यानें वांचली. त्या बाजूला माधव धांवला. परंतु मकरंद त्याच बाजूनें प्रथम आला व त्याची वाघाशीं झुंज सुरू झाली. वाघाला ठार करून तो स्वतः बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडला. त्याला बेशुद्ध स्थितींत पाहून व त्याच्या अंगांतून रक्ताच्या धारा वहात असलेल्या पाहून माधव देखील बेशुद्ध होऊन पडला.

आपापल्या प्रियकराला बेशुद्ध स्थितींत पाहून मदयंतिका व मालती घाबरून गेल्या. परंतु कामंदकीनें मंत्रवलेलें पाणी शिंपडून दोघांना शुद्धीवर आणलें.

इतक्यांत मदयंतिकेकडे येऊन एका नोकरानें सांगितलें कीं तिचा भाऊ नंद याच्याशीं मालतीचें लग्न ठरलें आहे व त्यासाठीं मुहूर्त देखील ठरला आहे. आपली मैत्रीण आपली वहिनी होणार हें ऐकून मदयंतिकेला परमानंद झाला.

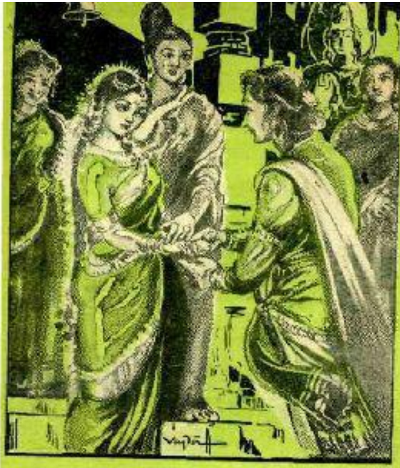
पण माधव मात्र हताश होऊन बसला. योगिनीनें त्याला धीर दिला आणि सांगितलें कीं तुझ्याशींच मालतीचें लग्न होणार. पण त्याच्या मनाचें समाधान होईना. तो जिवाला कंटाळला आणि भ्रमिष्टासारखा स्मशानांत हिंडूं फिरूं लागला.

त्या स्मशाना शेजारींच शक्तीचें देवालय होतें. त्या देवळांत अघोरघंट नांवाचा कापालिक आपल्या कपालकुंडला नामक शिष्येबरोबर शक्तीची उपासना करीत होता.

देवीला प्रसन्न करून आपली साधना पुरी करण्यासाठीं एका सुंदर कन्येचा बळी दिला पाहिजे असें सांगून त्यानें कपालकुंडलेला पाठविलें. ती मंत्रबळानें मालतीलाच घेऊन आली. त्या वेळीं मालती आपल्या घरीं एकटी झोंपलेली होती.

अघोरघंट कापालिकानें मालतीचा वध करण्यासाठीं सर्व तयारी केली. आतां आपला वध निश्चित होणार हें कळल्यावर मालती आई, कामंदकी व सखी लवंगिका यांचें नांव घेऊन मोठ्यानें ओरडली–"वांचवा !" तो आवाज स्मशानांत भटकत असतां माधवच्या

कानीं पडला. तो धांवत धांवत देवळाकडे आला. त्याला पाहून मालती धांवत गेली व त्याला बिलगून ओरडली–"वांचवा!"

त्या वेळीं अघोरघंट कुऱ्हाड घेऊन मालतीला मारण्यासाठीं उभा होता. माधवनें त्याच्या हातांतली कुऱ्हाड हिसकावून घेऊन तिनें त्याचाच अंत केला. त्याच वेळीं मालतीचा शोध काढीत इतर लोक देखील तेथें येऊन पोंचले व मालती सुखरूप घरीं येऊन पोंचली.

कपालकुंडला मंत्र शक्तीनें अदृश्य झाली व पळून गेली. परंतु गुरूचा वध करणाऱ्या माधवशीं तिचें हाडवैर झालें. तिनें सूड घ्यायचें मनाशीं ठरविलें.

तिकडे राजवाड्यांत नंदाच्या लग्नाची तयारी चालू होती. नवरदेव सजून तयार होते. नवरदेवाची स्वारी घोड्यावर बसून निघाली. त्यापूर्वी कामंदकी मालतीच्या आईकडे जाऊन म्हणाली–"वधूला लग्नापूर्वी ग्राम देवांच्या दर्शनास गेलें पाहिजे. तेथूनच तिला वधूवस्त्रें नेसवून मी घेऊन येतें." असें सांगून ती मालतीला घेऊन देवळांत गेली. तेथें पूर्वी ठरल्याप्रमाणें माधव व त्याचा मित्र मकरंद जाऊन बसले होते. ठरल्याप्रमाणें राजानें वधूवस्त्रें व आभूषणें देवळांत पाठवून दिलीं.

कामंदकीनें देवळांत मालती-माधवांचा लग्न समारंभ उरकून घेतला व त्यांना तिच्या विहारांत निघून जायला सांगितलें. नंतर असेंहि सांगितलें कीं मकरंद व मदयंतिका थोड्या वेळानें तिकडेच येतील.

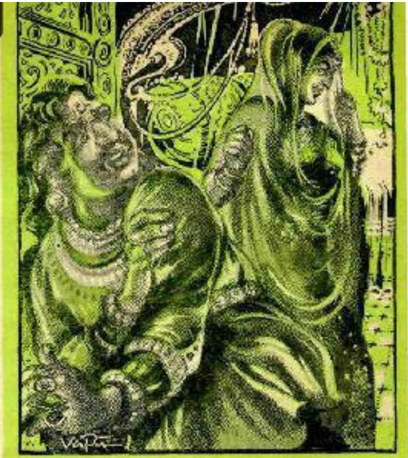
नंतर कामंदकीनें वधूवस्त्रें व आभूषणें मकरंदला देऊन त्याला वधूचा वेष करून यायला सांगितलें व सर्व मिळून लवंगिकेला बरोबर घेऊन भूरिवसूच्या घरीं गेलीं.

मालतीच्या वेषांत आलेल्या मकरंदशीं नंदचा विवाह झाला. कामंदकीनें कोणाला हें कारस्थान कळूं नये यासाठीं सर्व काळजी घेतली. नंद आपल्या नवरीबरोबर वाजत गाजत आपल्या घरीं गेला.

रात्रीं एकांतांत नंद आपल्या बायकोशीं गोडगोड बोलूं लागला. पण तिनें हात झिडकारल्यामुळें त्याला वाटलें बापाची लाडावलेली मुलगी आहे. हळू हळू ठीक होईल. असा विचार करून तो निघून गेला.

रात्रीं सामसूम झाल्यावर कामंदकीची शिष्या बुद्धिरक्षिता व लवंगिका दोघी हळूच मदयंतिकेला जागी करून विहारांत बोलावून घेऊन गेल्या. अर्थातच बरोबर मकरंद पण स्त्री वेषांत होता. वाटेंत तिला कळलें कीं तिच्या भावाशीं मालतीचें लग्न झालें नसून तिचा प्रियकर मकरंद याचें झालें होतें.

मकरंद स्त्री वेषांत व तिघी मैत्रिणी विहाराकडे जात असतां वाटेंत राजाचे शिपाई त्यांना भेटले व त्यांनीं मकरंदाला संदेहास्पद वागणुकीवरून धरून नेलें. बुद्धिरक्षिता मदयंतिका व लवंगिका किंकर्तव्य विमूढ स्थितींत जागच्या जागीं उभ्या असतां

माधवचा नोकर कलहंस त्यांना येऊन भेटला व त्यांना मालती माधव जेथें लपून बसली होतीं तेथें घेऊन गेला.

मकरंदला राजाचे शिपाई धरून घेऊन जात आहेत हें ऐकून माधव त्याच्या रक्षणासाठीं निघून गेला.

इकडे मालतीला एकटी पाहून कपालकुंडला मंत्रबळानें तिला घेऊन गेली व श्रीशैलच्या मार्गानें जाऊं लागली. गुरूचा वध करणाऱ्यावर सूड उगवण्यासाठीं ती संधीच पहात होती. मदयंतिका वगैरे तिला शोधीत होत्या.

मकरंदनें स्वतःला सोडवून घेण्यासाठीं संधी साधून राजाच्या शिपायांशीं द्वंद्व युद्ध सुरू केलें. सुदैवानें त्याच वेळीं माधव देखील येऊन पोंचला. आतां मारामारीला चांगलाच रंग चढला. राजा दुरून हें सर्व पहात होता. मकरंदनें नंद मालतीचा विवाह मोडण्यासाठीं विघ्न घातलें या गोष्टीचा त्याला फार राग आला होता. पण दोघां तरुणांना शौर्यानें लढत असलेले पाहून त्याला फार आनंद झाला. त्यानें त्यांना बोलावून त्यांचें कुळगोत्र विचारून त्यांना आदरपूर्वक सोडून दिलें. तिघे आनंदानें परत विहारांत आले. तेथें मदयंतिका होती. पण मालती नव्हती.

माधव कामंदकीकडे गेला. पण ती देखील भेटली नाहीं. तो मतिभ्रष्ट होऊन वेड्यासारखा रानांवनांत पशु पक्ष्यांना व झाडा झुडपांना "मालतीला कोणी पाहिलेंत का?" असें विचारीत हिंडूं लागला.

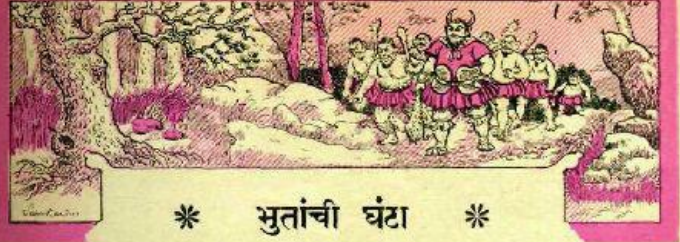
मित्राच्या मनाची ही स्थिति पाहून मकरंद देखील आत्महत्या करण्याचें ठरवून गिरिशिखरावर चढूं लागला.

सुदैवानें कपालकुंडलेला सौदामिनी नांवाची योगिनी भेटली. ही सौदामिनी कामंदकीचीच शिष्या होती. तिनें आपल्या मंत्र बळानें कपालकुंडलेचा पराभव केला व मालतीला वांचविलें. मकरंद गिरिशिखरावर चढत असलेला तिला दिसला. तिनें मालतीची खुशाली कळवून त्याला पण वांचविलें. नंतर तिनेंच मालती-माधवांची भेट घालून दिली.

सर्व गोष्टी कळल्यावर राजानें मालती-माधवांच्या विवाहास होकार दिला. मकरंद मदयंतिका व कलहंस आणि त्याची प्रेमिका यांचा विवाह देखील एका मांडवांत थाटा-माटानें साजरा झाला.

देवरात व भूरिवसु यांना त्याचें बालपणाचें स्वप्न साकार झालेलें पाहून, आनंद झाला.

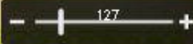
✻ भुतांची घंटा ✻

फार पूर्वी चीन देशांत दोन भाऊ रहात होते. ते दोघे सख्खे भाऊ होते, पण दोघांच्या स्वभावांत मात्र फार फरक होता. मोठा स्वभावानें दुष्ट व लोभी होता व धाकटा सरळ व उदार.

वडील वारल्याबरोबर वडील भावानें वडिलार्जित संपत्ति आपल्या नांवीं करून घेतली. धाकट्या भावानें त्या विरुद्ध कांहीं केलें नाहीं. तो गांवकऱ्यांना होईल ती मदतच करी. नेहमीं मेहनत करी व जी मजुरी मिळे तीवर आपला उदर निर्वाह चालवी.

एकदां त्याला साखरेचा पाक एका गांवाहून दुसऱ्या गांवीं नेण्याचें काम एका श्रीमंत गृहस्थानें दिलें. वाट डोंगराळ होती. पाऊस पडत होता म्हणून पदोपदीं पाय घसरत होते. तरी धाकटा भाऊ काळजीपूर्वक चालत होता. परंतु एका जागीं त्याचा पाय घसरलाच. तो व पाक भरलेलीं दोन मडकीं त्याच्याबरोबर एका खड्ड्यांत पडलीं. तो पाकांत न्हाऊन निघाला. पाक वाळून त्याचे थर सर्व अंगावर चिकटून बसले. त्याला उठतां देखील येईना. त्यानें विचार केला, आतां आयुष्याची दोरी खुंटलीच. तरी देवावर भरंवसा ठेवून बिचारा पडून राहिला.

तितक्यांत तेथें कांहीं भुतें आलीं. भुतांचा सरदार धाकट्या भावाला पाहून आपल्या साथी भुतांना म्हणाला—"अरे! हा पहा साखरेचा बाहुला. केवढा मोठा आहे!" भुतांनीं आनंदानें नाचत त्याला उचलून आपल्या गुहेंत नेलें व त्याला एका मोठ्या शिळेवर ठेविलें. नंतर चारी बाजूला घोळका करून उभे राहिले आणि साखरेचे पापुद्रे काढून खाऊं लागले.

काांही वेळानें भुतांचा नायक ओरडून म्हणाला–"पुरें आतां. एकाच दिवशीं जास्त साखर खाल्ली तर पोटभर जेवण सुद्धां जाणार नाहीं. चला खाऊन पिऊन मग खेळायला जाऊं."

धाकटा भाऊ तें सर्व ऐकत स्वस्थ पडून होता. कारण हालचाल केली तर ते आपल्याला ठार करून खाऊन टाकतील हें त्याला माहीत होतें.

भुतांच्या नायकाला दोन शिंगें होतीं. त्यानें एक जादूची घंटा वाजवल्याबरोबर खाण्या पिण्याचे निरनिराळे पदार्थ त्यांच्यासमोर हजर झाले. भुतांनीं मिटक्या मारीत पोटभर जेवून घेतलें. नंतर एका जागीं ती घंटा ठेवून उड्या मारीत व ओरडत तीं गुहेबाहेर निघून गेलीं.

धाकटा भाऊ हें सर्व पहात पडून होता. भुतें निघून गेल्यावर व चहूकडे सामसूम झाल्यावर त्यानें घंटा उचलून घेतली आणि गुहेबाहेर पाय काढला. वाटेंत कांहीं विघ्न आलें नाहीं व तो सरळ घरीं गेला आणि घंटा एका जागीं लपवून ठेवून दिली. आतां त्याला पोटा पाण्याची काळजी उरली नाहीं. भूक लागली कीं जादूची घंटा वाजवावी व समोर पंचपक्वान्नांचीं ताटें वाढून येत.

धाकटा भाऊ सुखानें दिवस काढूं लागलेला पाहून मोठ्या भावाला हेवा वाटूं लागला. त्याच्या बायकोच्या पोटांत तर गोळाच उठला. ती नवऱ्याला म्हणाली–"स्वारी कोठून तरी चोरीचा माल घेऊन आली आहे. नाहींतर या भिकारड्याकडे हीं पंचपक्वान्नें कोठून आलीं?" अर्थातच वडील भावानें धाकट्या भावाला दरडावून त्याच्याकडून भुतांच्या गुहेची माहिती काढून घेतली व एक दिवस साखरेच्या पाकाची मडकीं घेऊन तो त्याच डोंगराळ वाटेनें चालूं लागला. पण निसर्गानें साथ दिली नाहीं. त्या दिवशीं पाऊस नसल्यामुळें तो खड्ड्यांत पडला नाहीं. पण त्यानें स्वतःच त्या खड्ड्यांत उडी मारली आणि मडकीं फोडून सर्व पाक अंगाला फासून घेतला.

थोड्या वेळानें भुतें त्या बाजूला आलीं व मोठ्या भावाला साखरेच्या पाकानें माखलेला पाहून म्हणालीं–"साखरेचा बाहुला आपली घंटा घेऊन पळून गेला होता ना? तोच हा आहे पहा! ह्याला उचलून घेऊन जाऊं या."

तें ऐकून मोठ्या भावाला आनंद झाला. आतां आपण भुतांच्या गुहेंत जाऊन कांहीं

तरी कामाची वस्तु उचलन घरीं घेऊन जाऊं या विचारानें तो भुरळून गेला होता.

भुतांनीं त्याला गुहेंत नेल्यावर त्यांचा नायक म्हणाला—"मागच्या खेपेस या साखरेच्या बाहुल्यानें आपली घंटा चोरून नेली होती. म्हणून या खेपेस ह्याला थोडें ऊन करून खाऊं या."

भुतांनीं मोठ्या भावाला एका मोठ्या रांजणांत टाकलें आणि त्यांत पाणी घालन खालीं जाळ केला. पाणी ऊन होऊं लागलें तसतसा मोठ्या भावाचा जीव कासावीस होऊं लागला. त्यानें रांजणाबाहेर उडी मारली आणि गुहेंतून पळूं लागला. पण इतक्या भुतांच्या हातांतून निसटून जाणें शक्य नव्हतें. भुतांनीं त्याला धरून आणलें.

भुतांचा नायक म्हणाला—"याची खोड मोडेल अशी शिक्षा देऊन याला सोडूं या." असें सांगून त्यानें मोठ्या भावाचें नाक ओढलें. त्याबरोबर तें एक वीत लांब झालें. नायकाच्या मागून पाळी पाळीनें इतर भुतांनीं पण त्याचें नाक ओढलें. अशा तऱ्हेनें त्याचें नाक सात फुटावर लांब झालें व जमिनीवर लोळूं लागलें. त्यानंतर सर्व भुतांनीं मिळून मोठ्या भावाला खूप बडवून गुहेबाहेर धक्के मारून काढलें.

आपलें विद्रूप नाक हाताला गुंडाळून बिचारा घरीं आला.

त्याची बायको वाट पहात होती कीं नवरा कांहींतरी जादूची वस्तु घेऊन येईल. म्हणून दरवाज्यावर थाप पडतांच तिनें दरवाजा उघडला. नवऱ्याचें तें रूप पाहून ती दचकून मागें सरकली व विचारूं लागली—"हें काय?"

भुतांच्या गुहेंत त्याचे कसे हाल झाले हें सांगून तो म्हणाला—"तुझें नशीब बलवत्तर म्हणून मी जिवंत तरी परतलों."

बायको म्हणाली—"भुतांनीं केलेलीं कामें हीं! त्यांनींच कांहीं केलें तर नाकांत सुधारणा होईल, नाहींतर जन्मभर हें नाक घेऊन रडत बसावें लागेल."

नंतर ती आपल्या दिराकडे गेली व आपलें रडगाणें सांगून म्हणाली—"तुम्हीच हातभार लावलात तर या संकटांतून मुक्तता मिळेल."

तो म्हणाला—"आतां भुतांच्या गुहेंत जाणें म्हणजे वाघाच्या गुहेंत जाण्यासारखें आहे. दादासाठीं मी संकटांतहि उडी घ्यायला तयार आहें. तेथें गेल्याशिवाय दुसरा उपाय देखील नाहीं."

दुसऱ्या दिवशीं धाकटा भाऊ भुतें गुहेंत येण्यापूर्वीच त्यांच्या गुहेंत जाऊन एका दगडाआड लपून भुतें काय बोलतात व करतात हें पहात उभा राहिला.

खाणें पिणें आटोपल्यावर एका गिड्ड्या भुतानें येऊन नायकाला विचारलें—"सरदार! तो साखरेचा बाहुला निघून गेला आहे ना, त्याच्या नाकाचें काय झालें असेल बरें?"

"थोडी अक्कल त्याला असेल तर त्याचें नाक पुन्हां जसेंच्या तसें होईल. ती घंटा आहे ना त्याच्या जवळ ती घंटा वाजवून

तो जर 'ल्हान हो' म्हणेल तर प्रत्येक घंटेच्या ठोक्याला तें ल्हान होऊं लागेल." नायक म्हणाला.

भुतें निघून गेल्यावर संधी साधून धाकट्या भावानें तेथून पाय काढला व सरळ घरीं आला. त्यानें पेटींत ठेवलेली घंटा काढून आपल्या भावजयीच्या हातांत दिली आणि म्हणाला—"ही वाजवा वहिनी! आणि घंटेच्या प्रत्येक ठोक्याबरोबर 'नाका, ल्हान हो!' असें म्हणा.

मोठ्या भावाच्या बायकोनें हळूच एकदां घंटा वाजवली, त्याबरोबर नाक एक बोट ल्हान झालें. तिनें पुन्हां एक दोनदां घंटा वाजवली. आणखी दोन बोटें नाक ल्हान झालें. पण नाक तर सात फुटावर लांब होतें. म्हणून भरभर नाक ल्हान व्हावें म्हणून ती भरभर घंटा वाजवूं लागली व तोंडानें 'नाका ल्हान हो!' चा जप करीत राहिली. तिच्या इच्छेप्रमाणें खरोखरच नाक भरभर ल्हान होऊं लागलें. तिचा दीर "थांबा, वहिनी! सावकाश वहिनी!" म्हणतच राहिला. पण त्याच्याकडे दुर्लक्ष करून ती घंटा वाजवीत राहिली. तिला वाटलें कीं मोठ्या भावाचें हें वैगुण्य दाखवून त्याची थट्टा उडविण्यासाठीं दिरानें थांबायला सांगितलें असेल. परंतु नवऱ्याचें ओरडणें ऐकून जेव्हां ती थांबली तेव्हां नवऱ्याला पाहून तिनें मान खालीं घातली. नाक नुसतें ल्हानच झालें नव्हतें तर नाहींसें देखील झालें होतें. तो कायमचा नकटा झाला.

त्यानें थोडी अक्कल लढविली असती तर घंटा वाजवून "नाका, मोठा हो!" असें त्याला म्हणतां आलें असतें. पण तीच नव्हती. म्हणून आयुष्य भर आपल्या नशिबाला दोष देत रडत रहावें लागलें.

पोपट पंजी

एका गांवीं एक म्हातारी रहात असे. खाऊन पिऊन ती सुखी होती. तिची एक नात तेवढी तिच्याबरोबर रहात असे. तिची आई वारल्यावर तिला तिच्या वडिलांनीं आजीकडे पोंचती केली. म्हातारी थोडी कडक स्वभावाची होती. नातीला ती कोठें जाऊं देत नसे व हिंडूं खेळूं देत नसे. बिचारी मुलगी अगदीं कंटाळून गेली. बरोबरीच्या मुलींबरोबर खेळण्याची सुद्धां चोरी!

नातीला घर म्हणजे कोंडवाडा वाटूं लागला. घरांत आजीनें एक पोपट पाळला होता. त्याच्या बरोबरच खेळण्यांत तिचा वेळ जाऊं लागला. पण मुलगीच ती. शेजारपाजारच्या मुली खेळूं लागल्या कीं त्यांच्याकडे पाहून तिला आपल्या आजीवर राग येई. पण आजीला ती भीत असे. म्हणून तिच्यासमोर कधीं तोंडांतून ब्र देखील काढीत नसे. पण म्हातारी कोठें गेली कीं मोठ्यानें ओरडे—"म्हातारी मरेल तर सुटेन मी!"

तें ऐकून ऐकून पोपटानें पोपट पंजी सुरू केली—"म्हातारी मरेल तर सुटेन मी!" म्हातारीनें तें ऐकलें तेव्हांपासून ती फार संतापली.

तिला आश्चर्य वाटत होतें कीं पोपट हें शिकला कोठून? नात तर असलें कांहीं शिकवणार नाहीं. बिचारी गरीब आहे. सोन्यासारखी माझी नात. ती हें सर्व कां शिकवील?

एकदां शेजारची एक म्हातारी मुलीच्या आजीला भेटायला आली. तिनें घरांत पाऊल टाकल्याबरोबर पोपट बडबडूं लागला—"म्हातारी मरेल तर सुटेन मी!" तें ऐकून

श्री. रा. गो. पाटील

ती म्हातारी इतकी चिडली कीं तिनें एक दांडकें उचललें आणि "मेल्या! मी मेलें तर तूं सुटशील होय?" असें म्हणत पिंजऱ्याकडे धांवली. पण नात किंचाळली म्हणून तिनें हातांतलें दांडकें टाकून दिलें आणि शेजारणीला म्हणाली–"हा कुलक्षणी पोपट घरांत कशाला बाळगला आहेस बाई?"

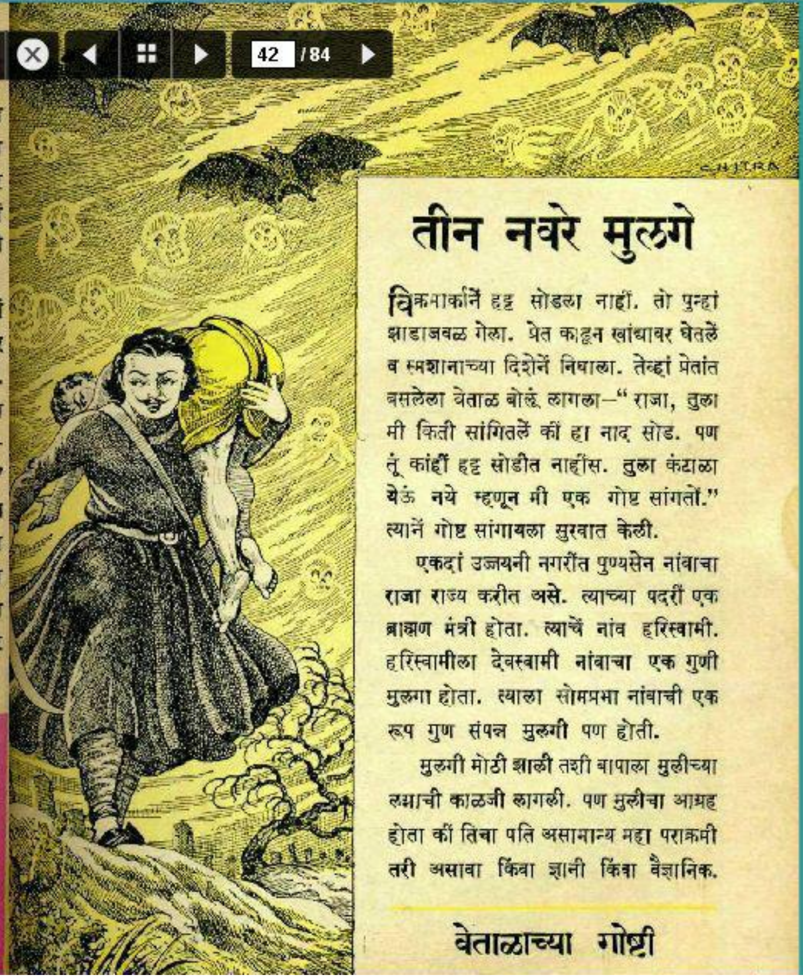
म्हातारीनें विचार केला, काय वाटेल तो उपाय करून पोपटाची ही संवय मोडली पाहिजे. शेजारीं एक उत्तर हिंदुस्थानी ब्राह्मणाचें घर होतें. त्याच्याकडे पण एक पोपट होता. कोणी कांहीं म्हटलें कीं ब्राह्मण–"बहुत अच्छा!" म्हणत असे. पोपटानें तेंच शिकून ठेवलें होतें. म्हातारीनें त्या ब्राह्मणाकडे जाऊन आपल्या पोपटा-विरुद्ध तकार सांगून कांहींतरी उपाय करायला सांगितलें.

ब्राह्मण म्हणाला–"त्यांत काय? सोपा उपाय आहे आजी! तुम्ही माझ्या पोपटाला घेऊन जा आणि आपल्या पोपटाबरोबर त्याला पिंजऱ्यांत ठेवून द्या. कांहीं दिवसांनीं आमच्या पोपटाच्या संगतींत तो कांहींतरी शुभ बोलायला शिकेल."

म्हातारीला तो सल्ला पसंत पडला व तिनें ब्राह्मणाच्या पोपटाला आपल्या पोपटाबरोबर नेऊन ठेवला. तिला वाटलें कीं देव पावला.

परंतु तिचें दुर्दैव! ब्राह्मणाच्या पोपटाला पिंजऱ्यांत ठेवल्याबरोबर तिचा पोपट ओरडला–"म्हातारी मरेल तर सुटेन मी!" लगेच ब्राह्मणाचा पोपट म्हणाला–"बहुत अच्छा!" म्हातारीला इतका राग आला कीं तिनें रागानें पिंजरा बाहेर नेला आणि दोन्ही पोपटांना सोडीत म्हणाली–"जा व्हा चालते!" त्यावर ब्राह्मणाचा पोपट म्हणाला–"बहुत अच्छा!"

तीन नवरे मुलगे

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. प्रेत काढून खांद्यावर घेतलें व स्मशानाच्या दिशेनें निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ बोलूं लागला–"राजा, तुला मी किती सांगितलें कीं हा नाद सोड. पण तूं कांहीं हट्ट सोडीत नाहींस. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी एक गोष्ट सांगतों." त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

एकदां उज्जयनी नगरींत पुण्यसेन नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या पदरीं एक ब्राह्मण मंत्री होता. त्याचें नांव हरिस्वामी. हरिस्वामीला देवस्वामी नांवाचा एक गुणी मुलगा होता. त्याला सोमप्रभा नांवाची एक रूप गुण संपन्न मुलगी पण होती.

मुलगी मोठी झाली तशी बापाला मुलीच्या लग्नाची काळजी लागली. पण मुलीचा आग्रह होता कीं तिचा पति असामान्य महा पराक्रमी तरी असावा किंवा ज्ञानी किंवा वैज्ञानिक.

वेताळाच्या गोष्टी

असा वर मिळेपर्यंत माझें लग्न करूं नये असा तिनें हट्ट धरला. तिची आई, वडील व भाऊ सर्वांना ही गोष्ट मान्य होती व त्यांनीं तिची ही अट पुरी करण्याचें आपापल्या मनाशीं ठरविलें.

त्याच सुमारास दक्षिणेकडील एका राजानें उज्जयनीवर स्वारी केली. पुण्यसेन महाराजांनीं त्या राजाशीं संधी करून टाकायचें ठरविलें व त्यांनीं आपला मंत्री हरिस्वामी याला दूत म्हणून या कामावर पाठविलें. हरिस्वामीनें आपली कामगिरी चोख बजावली आणि उज्जयनीला परतला.

त्यावेळीं त्याला भेटायला एक ब्राह्मण तरुण आला व नमस्कार करून म्हणाला– "आपल्या गुणी मुलीशीं विवाह करण्याच्या हेतूनें मी आपणांकडे आलों आहें."

हरिस्वामी म्हणाला–"मी माझ्या मुलीचें लग्न सामान्य माणसाशीं करूं इच्छित नाहीं. कोणी असामान्य शूर किंवा ज्ञानी किंवा वैज्ञानिक वर मिळाला तरच मी तिचें लग्न करणार आहें. तूंच सांग या तिन्ही पैकीं असामान्य असा कोणता गुण तुझ्यांत आहे ?"

"मी एक असामान्य वैज्ञानिक आहें." तो तरुण म्हणाला.

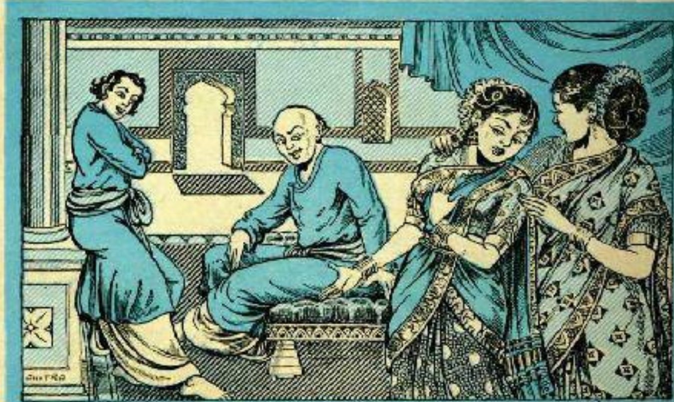
"पाहूं या तरी तूं कोणता शोध लावला आहेस तो." हरिस्वामीनें विचारलें.

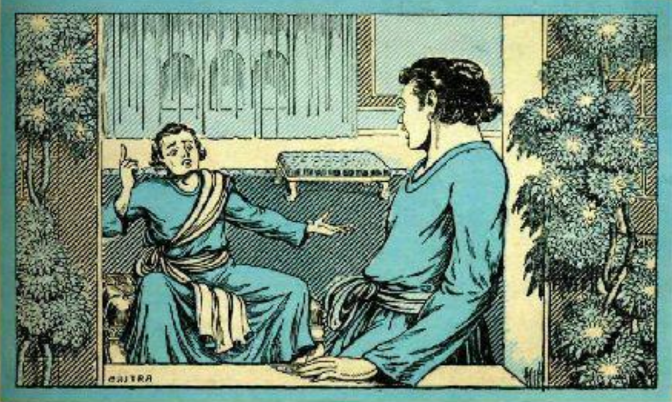
त्या तरुणानें एक विमान तयार केलें होतें. त्या विमानांत हरिस्वामीला बसवून तो आकाशांत उडाला व आकाशांत दोन तीन फेऱ्या मारून त्याला परत घेऊन आला. हरिस्वामी इतका खूष झाला कीं त्याचें वचन दिलें कीं मी माझ्या मुलीचें लग्न तुझ्याशीं लावून देईन. एक मुहूर्त देखील ठरला.

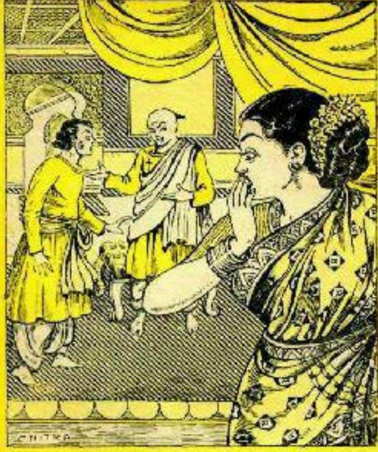
त्याच दिवशीं सोमप्रभाच्या भावानें देखील एका ब्राह्मण तरुणाला पाहिलें. तो तरुण म्हणाला–"मी अस्त्र विद्येंत अद्वितीय आहें." देवस्वामीनें त्याची परीक्षा घेतली व समाधान झाल्यावर म्हणाला–"मी माझ्या बहिणीचें लग्न तुझ्याशीं करून द्यायचें वचन देतों." त्यानें देखील तोच मुहूर्त ठरवून त्याला यावयास सांगितलें.

त्याच दिवशीं सोमप्रभाच्या आईनें एका मुलाला पाहिलें. तिनें अट सांगून विचारलें– "सांग तुझ्यांत कोणता असामान्य असा गुण आहे ?"

तो म्हणाला–"मी त्रिकालज्ञानी आहें. कोठें केव्हां काय होतें हें मी बसल्या जागीं सांगूं शकेन. नंतर त्यानें आतांपर्यंत केलेले

प्रयोग ऐकवून सोमप्रभाच्या आईची खात्री पटवून दिली. तिचें समाधान झालें कीं मुलीनें सांगितलेली अट पुरी करून दाखविण्याची शक्ति या मुलांत आहे. तिनें देखील तोच मुहूर्त ठरविला आणि नवऱ्या मुलास एका आठवड्यानें यावयास सांगितलें.

अशा तऱ्हेनें हरिस्वामी, देवस्वामी व सोमप्रभाची आई तिघांनीं तिनें सांगितलेल्या तीन गुणांपैकीं एक गुण असलेला असा एक वर शोधून मुहूर्त देखील ठरवून टाकला. पण कोणालाहि दुसऱ्यानें देखील वर पाहिला असेल ही गोष्ट सुचली नव्हती.

हरिस्वामीनें घरीं आल्यावर बायकोला आनंदानें सांगितलें कीं मी सोमप्रभा करितां एक वैज्ञानिक मुलगा पाहिला आहे व लग्नाचा मुहूर्त देखील ठरवून आलों आहे. तें ऐकून त्याची बायको म्हणाली—"अगोबाई! मी देखील एका त्रिकालज्ञानी मुलाला आजच पाहून आलें आहें व मी देखील तोच मुहूर्त ठरविला आहें. देवस्वामीनें अस्त्र विद्येंत निपुण असा वर पाहून आल्याची गोष्ट सांगितली. तिघांना कोडें पडलें. कारण मुहूर्त पण एकच ठरला होता.

एक आठवडा गेला आणि ठरलेल्या मुहूर्तावर तिघे वर हजर झाले. आईवडील व भाऊ या विचारांत होते कीं ह्या पेचप्रसंगांतून सुटकेसाठीं कशी तोड काढावयाची? पण तितक्यांत एका दासीनें येऊन सांगितलें कीं सोमप्रभा नाहींशी झाली आहे. सर्व वाडा पालथा घातला पण ती कोठें सांपडली नाहीं.

तेव्हां हरिस्वामीनें त्रिकालज्ञानी नवरदेवाला विचारलें—"तूं खरोखरच त्रिकालज्ञानी असशील तर सांग, मुलगी आतां कोठें आहे?"

"विन्ध्य पर्वतांतील अरण्यांत धूम्रशिखा नामक एक मायावी राक्षस आपल्या मुलीला पळवून घेऊन गेला आहे. ती त्याच्या महालांत आहे." ज्ञानी नवरदेव म्हणाले.

"कुठें विन्ध्य पर्वत? तेथपर्यंत आतां कसें जायचें आणि त्या राक्षसाच्या महालांतून तिला कसें सोडवून आणावयाचें? कोण करणार सहाय्य मला?" हरिस्वामी रडूं लागला "अगदीं काळजी करूं नका तुम्ही! मी एका क्षणांत आपल्या विमानांत बसवून सर्वांना तेथें घेऊन जातों." वैज्ञानिक नवरा मुलगा म्हणाला.

सर्व विमानांत बसले. शस्त्रास्त्र विद्येंत पारंगत तिसरा नवरा मुलगा पण विमानांत आपलीं शस्त्रास्त्रें घेऊन बसला. क्षणार्धांत सर्व विंध्य पर्वतांत धूम्रशिखा राक्षसाच्या महालाजवळ येऊन पोंचले.

विमानाचा आवाज ऐकून राक्षस महालाबाहेर आला व सर्वांच्या अंगावर धांवला. पण तिसऱ्या नवऱ्या मुलानें एक अर्धचंद्र बाण सोडून त्या राक्षसाचें मुंडकें उडविलें. सर्व सोमप्रभेला जाऊन भेटले आणि त्यानंतर पुन्हां विमानांत बसून उज्जयनीला आले. मुहूर्त टळला नव्हता. पण सोमप्रभेच्या आईवडिलांसमोर एक प्रश्न दत्त म्हणून उभा होता, तिघांपैकीं कोणाची निवड करावयाची? तिघे

लग्नासाठीं आले होते. तिघांनीं आपापल्या शक्तीप्रमाणें सोमप्रभेचा शोध काढण्यास मदत केलेली होती.

ज्ञानी म्हणाला–"मी सांगितलें नसतें तर तुम्हां सर्वांना कसें कळलें असतें कीं सोमप्रभा कोठें आहे. म्हणून सोमप्रभेशीं माझेंच लग्न झालें पाहिजे."

वैज्ञानिक म्हणाला–"ती कोठें आहे हें नुसतें सांगितल्यानें का ती मिळणार होती? मी विमानांतून नेलें म्हणून तुम्ही सर्व तेथपर्यंत जाऊं शकलांत व तिला उज्जयनीला आणूं शकलांत. तिच्याशीं लग्नाला मीच अधिकारी आहें."

"अरे हो, पण राक्षसाला मारून मीच तिला नाहीं का सोडविलें. मग तिचें लग्न कोणाशीं करून द्यावें हें कोणी सांगायला हवें आहे का?" शस्त्रविद्येंत निपुण वर म्हणाला.

हरिस्वामी डोकें धरून बसून राहिला. काय करावें, त्याला सुचेना.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून राजाला विचारलें–"राजा! तूंच सांग, तिघांपैकीं कोण अधिक योग्य वर ठरेल? उत्तर माहीत असून दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर पडतील."

राजा म्हणाला–"माझ्या मतें या तिघांत तो शस्त्रविद्येंत निपुण वरच अधिक योग्य आहे. कारण त्यानेंच आपला जीव धोक्यांत घालून सोमप्रभेला सोडविलें. त्रिकालज्ञानी व वैज्ञानिकानें तर त्याला फक्त मदत केली होती."

राजाचें मौन अशा प्रकारें भंग झाल्या-मुळें वेताळ प्रेताबरोबर नाहींसा झाला व झाडावर लोंबकळूं लागला.

मृतात्म्यासाठीं

टर्की देशांत मुजो नांवाचा एक मनुष्य रहात होता. त्याला अकालीं मरण आल्यामुळें त्याच्या बायकोनें दुसरें लग्न करून घेतलें. तिचा दुसरा पति एक श्रीमंत शेतकरी होता. दोघें नवरा बायको शेतावर जात. एकदां शेतांत काम करून दुपारीं दोघं विश्रांति घेण्यासाठीं एका झाडाखालीं येऊन बसलीं. नवरा म्हणाला–"मी जाऊन घोड्याला पाणी पाजून येतों तोंपर्यंत तूं खाण्यापिण्याची तयारी कर." नवरा निघून गेल्यावर बायको झाडाखालीं जरा आडवी झाली आणि "या अल्ला!" म्हणून डोळे मिटणार तितक्यांत तिला झाडावरून आवाज ऐकूं आला–"कोण आहे?" तिनें डोळे उघडून पाहिलें तर एक विचित्र कपडे घातलेला मनुष्य, झाडावरून उडी मारून उभा. तिनें विचारलें–"कोण रे तूं आणि इथें कशाला आला आहेस?" "मी या जगांतला मनुष्य नाहीं." तो मनुष्य म्हणाला.

"तरमग तूं परलोकांतून आला आहेस वाटतें? तेथें माझा पहिला पति मुजो भेटला होता का कधीं? नुकताच वारला तो. त्याची मला सारखी आठवण येते!" बायको म्हणाली.

"मुजो न? मला रोज भेटतो. तो सारखा आपल्या प्रियतमेची आठवण काढतो. स्वर्गांत त्याला एकाहून एक सुंदर पऱ्या बघायला मिळतात. पण त्याला आपल्या बायकोच्या बरोबरीची एकहि दिसत नाहीं." तो मनुष्य म्हणाला.

"होय का? त्यांना तेथें आराम आहे ना?" स्त्रीनें विचारलें.

"कोठला आराम? येथली गरिबी परवरली. तेथली गरिबी नको. नको जीव

श्री. रा. मा. देसाई

झाला आहे बिचाऱ्याला. पैशाशिवाय स्वर्गांत सुद्धां कोणाला सुख नाहीं, बाई! कधीं बिडी मागायला तर कधीं एक कप चहा प्यायला त्याला माझ्या घरीं यावें लागतें." तो मनुष्य म्हणाला.

तिचें हृदय पतिप्रेमानें कळवळून आलें. पदरानें डोळे पुशीत ती म्हणाली—"तूं परत केव्हां जाणार? मी पैसे दिले तर पोंचते करशील का?"

"त्यांत काय? मित्राला मदत नाहीं करावयाची तर कोणाला करावयाची?" तो मनुष्य म्हणाला.

ती बाई उठली व नवऱ्याच्या कोटांत ठेवलेली पैशाची पिशवी काढून घेऊन आली. ती त्या माणसाला देत म्हणाली—"हे मुजोला नेऊन दे बाबा! सांग, तुम्हांला लागतील तेव्हां निरोप पाठवा. उगीच जिवाला जास्त त्रास करून घेऊं नका. मी दुसरें लग्न केलें असलें तरी त्यांचीच आठवण सारखी होत असते."

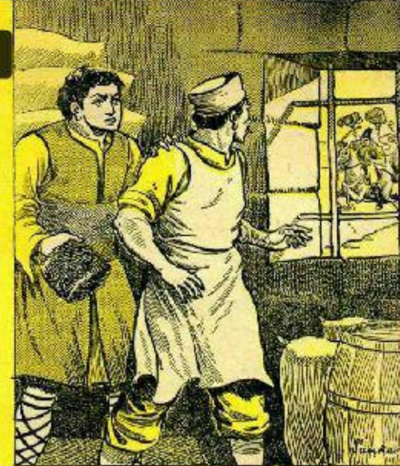
त्या माणसानें पैशाची पिशवी खिशांत टाकली आणि शेजारच्या झाडींत नाहींसा झाला. कारण दुरून त्या बाईचा दुसरा पति घोड्यावरून येत असलेला त्याला दिसला होता. ती बाई त्याच्याकडे टक लावून पहात राहिली. नवरा अगदीं जवळ येईपर्यंत तिनें त्याला पाहिलें देखील नाहीं.

"कोण तो मनुष्य?" नवऱ्यानें तिला विचारलें?

बायकोनें घडलेलें वृत्त जसेंच्या तसें सांगितलें. नवऱ्याला फार राग आला. पण रागाच्या भरांत बायकोला रागवण्यांत वेळ घालविण्यापेक्षां चोराचा पाठलाग करण्याचें त्यानें ठरविलें. तो घोड्यावर बसून तावडतोब झाडींत शिरला. ओढ्याच्या काठच्या झाडीपलीकडे एक पवनचक्की होती. तींत तो चोर शिरला. त्यानें दुरून त्या बाईच्या नवऱ्याला तिकडे येत असलेला पाहिलें. त्यानें पवनचक्कीच्या मालकाला म्हटलें—"पाहिलेंस तो तुर्की येतो आहे इकडे. तुझ्यावर त्याचा, कां कोणास ठाऊक राग आहे. पळ काढ, नाहींतर चामडी लोळवील."

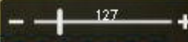
बावळट पवनचक्कीवाल्याला सर्व खरेंच वाटलें. कारण त्यानें खिडकींतुन पाहिलें. त्या तुर्की माणसाच्या हातांत उपसलेली तलवार होती. चोराच्या सूचनेवरून दोघांनीं झटपट आपापल्या कपड्यांची आदलाबदल केली आणि पवनचक्कीच्या मागच्या दारानें त्यानें पाय काढला. तो झपझप टेकडीवर चढत झाडींत नाहींसा झाला.

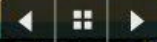
त्याच वेळीं तुर्की शेतकरी पवनचक्कींत आला. शेतकऱ्यानें त्याला ओळखलें नाहीं व त्यालाच विचारलें, आतांच एक काळी टोपी घालून माणूस आंत शिरला तो कोठें आहे? पवनचक्कीच्या आवाजांत कांहींच ऐकूं आलें नाहीं असें दाखवीत चोर कांहींच बोलला नाहीं. त्याला ऐकूं आलें नसेल असें समजून त्या तुर्की शेतकऱ्यानें त्याचा हात धरून त्याला पुन्हां विचारलें—"आतां एक मनुष्य आंत आला होता तो कोठें आहे?"

चोरानें मागच्या दरवाज्याकडे बोट दाखविलें व कामांत गुंतल्याचा आव आणला. शेतकऱ्यानें मागच्या दारांत जाऊन पाहिलें तेव्हां त्याला एक मनुष्य टेकडीवरच्या झाडींत शिरत असलेला दिसला. त्याचे कपडे त्यानें पाहिलेल्या चोरासारखेच होते. घोडा घेऊन जाणें अशक्य होतें म्हणून घोड्याला तेथेंच ठेवून तो "थांब! कोठें चाललास?" असें ओरडत त्याच्या पाठीमागें धांवला.

त्याचा आवाज ऐकून पवनचक्कीचा मालक जास्तच जोरानें धांवूं लागला. या धांवपळींत

पाय घसरून तो खालीं पडला. उठून पुन्हां पळूं लागण्यापूर्वीच शेतकऱ्यानें येऊन त्याला धरलें आणि दरडावून विचारलें—"काढ पैशाची पिशवी? नाहींतर ही तलवार पाहतोसच आहेस."

"कोणती पिशवी?" पवनचक्कीच्या मालकानें चकित होऊन विचारलें.

"माझ्या बायकोला फंसवून लुच्चेगिरीनें पळवून आणलेली—मुजोला परलोकांत देण्यासाठीं सांगून! लपवालपवी केलीस तर माझ्याशीं गांठ आहे, लक्षांत ठेव." शेतकरी म्हणाला.

"तुझी बायको कोण आणि हा मुजो कोण? मला कांहीं माहीत नाहीं. त्यानें येऊन मला सांगितलें कीं तूं मला मारण्यासाठीं येत आहेस म्हणून! मी पवनचक्कींत काम करीत होतों. त्यानें आपले कपडे काढून मला दिले आणि माझे कपडे स्वतः घातले.

शेतकऱ्याला हळू हळू सर्व उलगडा झाला कीं खरा चोर पवनचक्कींतच आहे आणि तेथें पोंचेपर्यंत तो घोडा देखील घेऊन गेला असेल. आणि तेंच झालें. दोघे पवनचक्कींत येऊन पोंचले तोंपर्यंत तो चोर तेथें नव्हता व घोडा पण नव्हता.

तो पायीं परत आलेला पाहून बायकोनें विचारलें—"खाल्या प्याल्याशिवाय कोठें गेलां होतां? आणि घोडा कोठें आहे? पायीं कां आलांत?"

"घोडा होय? बिचाऱ्या मुजोला उन्हांतान्हांत पायीं चालावें लागतें म्हणून त्याच्या त्या मित्राबरोबर घोडा देखील पाठवून दिला आहे." स्मित करून शेतकरी म्हणाला आणि खायला बसला.

हंडा भरून सोनें

एका जमीनदाराच्या गांवांत एक गरीब शेतकरी रहात असे. जमीनदारानें त्याला थोडीशी पडीत जमीन दिली होती. शेतकरी दिवसभर शेतांत काम करी. संध्याकाळच्या वेळीं जवळच्या तलावांत जाळें टाकून चार मासे धरून घेऊन येई. त्याची बायको स्वभावानें अगदीं भोळी होती.

एकदां शेत नांगरीत असतां त्याचा नांगर कोणत्यातरी वस्तूस लागून अडला. शेतकऱ्यानें जवळ जाऊन पाहिलें तर एक हंडा होता. त्यानें जमीन खणून हंडा बाहेर काढला तेव्हां त्याला सोन्याच्या मोहरा भरलेला हंडा सांपडला.

त्यानें विचार केला, दिवसां हा हंडा घेऊन जाणें बरोबर होणार नाहीं. लोक विचारतील व जमीनदार सर्व हंडा आपल्या घरीं घेऊन जाईल.

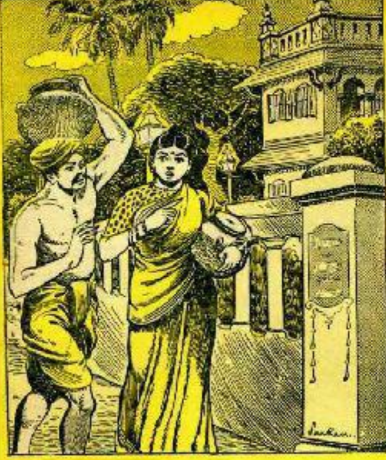
पण हंडा मोठा होता. बायकोला मदतीला बोलावण्याचें त्यानें ठरविलें. पण बायकोच्या पोटांत कोणतीहि गुप्त गोष्ट पचत नाहीं हें त्याला माहीत होतें. म्हणून त्यानें विचार करून एक बेत केला.

संध्याकाळ झाल्यावर त्यानें बाजारांत जाऊन कांहीं मासे व एक कोंबडी विकत घेतली. त्यानें मासे कोंबडीं ठेवायच्या टोपल्यांत भरले आणि कोंबडी जाळ्यांत घालून जाळें पाण्यांत टाकून आला.

बायको म्हणाली—"रोज रिकाम्या हातांनीं येतां, काय शिजवूं आणि काय वाढूं?"

"उगाच तक्रार करायची तुला संवयच झाली आहे. बाहेर पाहून तर ये कीं टोपल्यांत काय आहे तें. तलावांत जाळें टाकून आलों आहें. कदाचित त्यांतहि कांहीं सांपडलेंच असेल." शेतकरी म्हणाला.

श्री. वा. रा. मराठे

दोघे बाहेर आले. कोंबड्याच्या टोपलींत मासे पाहून बायकोला आश्चर्य वाटलें– "अगोबाई! एवढे मोठे मासे?" तलावांतून जाळें काढलें तर त्यांत कोंबडी. ती चकित झाली.

तो म्हणाला–"अग! एवढेंच काय आपल्या शेतांत धान्यच काय सोनें देखील पिकतें. आज सोन्यानें भरलेला हंडा सांपडला आहे मला. पण हें पहा, ही गोष्ट या कानाची त्या कानाला कळतां कामा नये. जर बोललीस तर हंड्यांतली एक मोहर देखील आपल्याला मिळावयाची नाहीं."

दोघें रात्रीं काळोखांत शेतांत गेलीं. तेथें शेतकऱ्यानें पहिल्यापासून एका भांड्यांत तांबडें पाणी व एक ल्हानशी डहाळी जवळ तोडून ठेवली होती. शेतकऱ्यानें डहाळी त्या पाण्यांत भिजवून बायकोच्या अंगावर पाणी शिंपडलें.

बायको ओरडली–"अगोबाई! पाऊस पडतो आहे कीं काय?" तिनें आकाशाकडे पाहिलें, आकाश अगदीं निरभ्र होतें. ती म्हणाली–"निरभ्र आकाशांतून पाऊस कसा बाई!"

"अग! निरभ्र आकाशांतून पाऊस पडतो ना तेव्हां रक्ताचा पाऊस पडतो!" शेतकरी म्हणाला.

नंतर दोघांनीं मिळून हंडा बाहेर काढला आणि घरीं घेऊन गेलीं. घरीं जात असतां जमीनदाराच्या गोठ्यांत गाई ओरडूं लागल्या. शेतकऱ्याच्या बायकोनें विचारलें– "हें काय बाई?"

"कांहीं नाहीं! जमीनदाराला भुतें उचलून घेऊन गेलीं आहेत. म्हणून गाई रडत आहेत." शेतकऱ्यानें थाप मारली.

बायकोला सर्व गोष्टी खऱ्याच वाटल्या. दोघें नवरा बायको तो हंडा घेऊन

सुखरूप घरीं पोंचलीं. त्यांनीं एका जागीं जमिनीखालीं तो हंडा पुरून ठेवला. बायको दमून गेली होती. म्हणून लगेच झोंपीं गेली. परंतु शेतकऱ्याला झोंप येऊना. बायकोला छान झोंप लागल्यावर तो उठला व जमिनींत पुरलेला हंडा काढून त्यांतल्या सर्व मोहरा त्यानें दुसरीकडे पुरून ठेवल्या आणि हंडा पुन्हां मागच्या जागीं पुरून ठेवला. नंतर तो देखील झोपला.

सकाळीं उठल्यावर बायकोनें नवऱ्याजवळ चार मोहरा मागितल्या. म्हणाली– "दोन चार नवीं लुगडीं घ्यावीं म्हणतें."

नवरा म्हणाला–"असा खर्च करूं लागलीस तर लोकांना कळेल कीं तुझ्याकडे पुष्कळ पैसे आहेत!"

नवरा बायकोचें त्यावरून भांडण झालें. बायको विहिरीवर पाण्याला गेली तेव्हां शेजारणींना म्हणाली–"घरांत एवढा सोन्याच्या मोहरांनीं हंडा भरला आहे, पण आमचे हे ऐकतील तर ना!"

शेजारणीनें विचारल्यावरून तिनें कानांत सांगितलें कीं कोणाजवळ सांगूं नकोस आम्हांला शेतांत सोन्यानें भरलेला एक हंडा सांपडला आहे."

संध्याकाळपर्यंत गांवभर ही बातमी पसरली. जमीनदाराला सुद्धां कळली. त्याला राग आला. शेतकऱ्याच्या घरीं गांवकऱ्यांना बोलावून घेऊन गेला आणि रागानें म्हणाला— "तुला मी पडीत शेत होतें म्हणून नांगरीत जा म्हटलें. शेतांत सोन्यानें भरलेला हंडा सांपडला आणि मला बातमीच नाहीं ?"

"सोन्याचा हंडा! कोणी सांगितलें मालकांना ? मालकांचा कांहींतरी गैरसमज झाला आहे !" खरी गोष्ट लपवीत शेतकऱ्यानें बतावणी केली.

"तूं आणि तुझी बायको दोघं शेतांतून नाहीं का आणलात हंडा ? तुझ्याच बायकोनें सांगितलें !" जमीनदार म्हणाला.

शेतकऱ्यानें बायकोकडे डोळे वटारून पाहिलें तेव्हां ती म्हणाली—"डोळे वटारून पाहल्यानें काय होतें आहे ? आपण दोघांनीं नाहीं का तो हंडा उचलून आणला ?"

"केव्हां ?" शेतकऱ्यानें चकित होऊन विचारलें.

"मी विसरलें असें वाटतें होय तुला ? ज्या दिवशीं माशांच्या जागीं कोंबडी तुझ्या जाळ्यांत सांपडली होती त्या दिवशीं !" म्हणाली.

तें ऐकून सर्व लोक खदखदां हंसूं लागले. शेतकरी सुद्धां मोठ्यानें हंसला.

बायकोनें विचारलें—"हंसायला काय झालें ? त्या दिवशीं रात्रीं आकाश निरभ्र होतें आणि रक्ताचा पाऊस पडला. जमीनदाराला भुतें धरून नेत होतीं म्हणून गाई रडूं लागल्या.

आतां मात्र जमीनदाराची खात्री पटली कीं शेतकऱ्याच्या बायकोला वेडच लागलें असावें. "या वेडीच्या बोलण्यावर काय जातां ?" म्हणत सर्व लोक निघून गेले.

शेतकरी काम फत्ते झाल्याबद्दल आनंदानें हंसत घरांत निघून गेला.

जेवण झाल्यावर आजोबा चांदण्यांत आराम-खुर्ची टाकून बसले व नाकांत तपकीर कोंबीत त्यांनीं हा श्लोक म्हटला—

"आहारे व्यवहारे च
त्यक्तलज्जः सुखीभवेत्;
अन्यथास्यात् परीभवी
दुःखभाक च नसंशयः ।"

तो श्लोक ऐकून मुलें म्हणूं लागलीं— "आजोबा, याचा अर्थ सांगा ! आम्हांला नाहीं कळला अर्थ !"

"या श्लोकाचा अर्थ असा आहे कीं आहारांत व व्यवहारांत लाजलज्जा दाखवून भागत नाहीं. न लाजणाराच सुखी होतो. पण जो संकोच करतो किंवा लाजतो त्याला अपमान व कष्ट सहन करावा लागतो !" आजोबा म्हणाले.

"बरोबर आहे, आजोबा तुमचें म्हणणें. आज डाळआंबा काय छान झाला होता. मी खूप हात मारला डाळ अंब्यावर." एक नातू म्हणाला.

"थांब रे ! मधें नको बोलूस. आधाशी ठाळांबा खाणारा ! आजोबा पुढें सांगा गोष्ट !" दुसरा नातू म्हणाला.

त्यावर दोघांचें भांडण सुरू झालें. त्यांना थांबायला सांगून आजोबा गोष्ट सांगूं लागले. एका गांवीं गणेश नांवाचा मुलगा होता. तो स्वभावानें फार संकोची होता. पुढें कांहीं दिवसांनीं त्याचें लग्न झालें. सासुरवाडीं त्याला जावें लागलें, दिवाळी साठीं. सासुरवाडचीं मंडळीं सर्वच नवीं. तो कोणाशीं बोलत नसे. त्याला त्या गांवीं चुकल्या चुकल्यासारखें वाटूं लागलें.

दिवाळीसाठीं निरनिराळ्या प्रकारचीं पक्वान्नें सासुरवाडीं तयार केलीं होतीं. पक्वान्नें पानांवर वाढायला आलीं तरी

श्री. मा. गो. सरदेसाई

संकोच केल्यामुळें त्याला पोटभर खायला नाहीं मिळालीं. आग्रह करून त्याला जीं पक्वान्नें वाढली होतीं तीं देखील त्यानें लोक हंसतील, खादाड म्हणतील असें समजून खाल्लीं नाहींत.

एकदां त्याच्या सासूबाई चटण्या कोशिंबिरीं बरोबर तिळकूट वाढायला घेऊन आल्या. त्यानें तिळकुटाला हात देखील लावला नव्हता. पण गोड पदार्थाबरोबर तोंडी लावायला म्हणून बरें लागत होतें. त्यानें तिळकूट नको म्हटलें. पण खाल्ल्यावर त्याला इतकें आवडलें कीं त्याला आणखी खावें असें वाटलें चूक झाली आपली. पहिल्यानेंच खाऊन पाहिलें असतें तर नको नसतें म्हटलें.

जेवणें आटोपल्यावर सर्व झोपले. पण गणेशला झोंप येईना. तो उठला आणि तिळकुटाचा डबा हुडकूं लागला. तिळकूट खाण्याची इच्छा त्याच्या मनांत अनावर उत्पन्न झाली.

हिंडत हिंडत तो खलबत्त्याजवळ आला. तेव्हां तिळकुटाचा खमंग वास त्याला आला. खलबत्ता पडवींतच ठेवलेला होता. त्यानें बत्ता उचलला आणि चाटूं लागला. नंतर त्यानें खलांत तिळकूट होतें तें चाटायला सुरवात केली आणि त्याच्या दुर्दैवानें त्याचें डोकें आंत अडकलें.

खुडबुड ऐकून लोक जागे झाले. पाहतात तर जांवईबापूंचें डोकें खलांत अडकलेलें. अर्थातच लोकांनीं थोडी खटपट करून खल काढला. पण एवढ्याशा तिळकुटाकरितां त्याची व त्याच्या बायकोची मान खालीं झाली. जर निस्संकोचपणें तिळकूट वेळींच मागून खाल्लें असतें तर कांहीं बिघडलें असतें का ?

[२]

दुसऱ्या दिवशीं राजा आकाशांतील रंगमहलांत पोंचला तेव्हां त्याला त्या रात्रीं सुद्धां कोणी तरी आल्याचें दिसलें. त्यानें नेमलेले पाहारेकरी घोरत पडले होते हें देखील त्याला कळलें. पण कोणाला बोलणार व कोणाला विचारणार ? रागामुळें त्याच्या तोंडांतून शब्द निघेना.

राजधानींत बातमी पसरली कीं आकाशांतील रंगमहालांत राजकन्येबरोबर विहार करायला कोणीतरी रोज रात्रीं येतो जातो. कोणीतरी पक्का बस्ताद दिसतो ! लोकांची कुजबुज सुरू झाली—"राजा तिचें लग्न कां नाहीं करून टाकीत ?" त्यामुळें राजाला स्वतःच्या राजधानींतच तोंड दाखविणें कठीण झालें.

राजानें आपल्या एका हुशार मंत्र्याला बोलावून त्याचा सल्ला विचारला—"रंगमहालांत शिरणारा हा उपटसुंभ्या कोण आहे याचा शोध काढण्यासाठीं कांहींतरी युक्ति सांगा."

तो म्हणाला—"महाराज एक उपाय आहे. महालांतील प्रत्येक वस्तूवर लाल किंवा हिरवा रंग टाकून ठेवा. कोणी येऊन चिकटून उभा राहिला किंवा नुसता बसला तरी त्याच्या

कपड्यांना रंग लागेल. मग त्याला पकडणें तितकेंसें कठीण जाणार नाहीं."

तो उपाय राजाला पसंत पडला. रात्रीं तो आकाशांतील रंगमहालांत गेला आणि तिथल्या खुर्च्यांवर व पलंगावर रंगाचा छिडकाव करून ठेवला. नेहमींप्रमाणें राजकुमार रात्रीं महालांत आला. रात्रभर महालांतच राहिला. सकाळीं उठून पुन्हां लाकडी घोड्यावर बसून तो निघाला. बाहेर उजेडांत आल्यावर त्याला कपड्यांना लागलेला रंग दिसला. त्याला संशय आला कीं कांहींतरी भानगड आहे. त्यानें आपला कोट काढून फेंकून दिला. त्या कोटाला हिरे मोती व जर होती. पण त्यांची पर्वा करून कसें चालेल, असा विचार करून त्यानें तो कोट टाकला होता.

राजधानींत एक म्हातारा गरीब माणूस रहात असे. तो पहाटे उठून गांवभर फिरे. रस्त्यावर जें कांहीं मिळे उचलून घेऊन जाई. त्या दिवशीं सुद्धां तो नित्याप्रमाणें हिंडत असतां त्याला आनंद झाला. त्यानें उचलून पाहिला तर जर व मोती त्यावर त्याला दिसले. त्याला जणुं कांहीं हर्षरोगच झाला.

"त्या अल्लाची मेहेरबानी दिसते आहे. आयुष्यभर मनोभावें त्याची प्रार्थना केली त्याचें फळ आज लाभलें." त्यानें जमिनीला डोकें टेकून देवाचे आभार मानले आणि आनंदानें कोट घेऊन घरीं गेला.

रोज संध्याकाळच्या नमाजीला लोक मशीदींत येत. त्यावेळीं तो कोट घालून मोठ्या ऐटींत मशीदींत गेला. पण बिचाऱ्याला कोठें माहीत होतें कीं त्याच्यावर केवढें मोठें संकट आलें आहे तें. कोणी आपल्या कोटाकडे पाहून कौतुक करतो का पहात तो चालला होता.

मशिदीच्या दरवाज्यावर राजाचे शिपाई येणाऱ्या जाणाऱ्यांच्या कपड्यांकडे पहात

बसले होते. त्यांची नजर नेमकी या म्हाताऱ्याच्या कपड्यावर पडली. तो नमाज करीपर्यंत कोणी त्याच्या अंगाला हात लावला नाहीं. पण तो उठून परत जाऊं लागल्याबरोबर त्यांनीं त्याला धरलें व त्याच्या मुसक्या बांधून त्याला राजासमोर हजर केला.

त्या म्हाताऱ्याला पाहून व त्याच्या अंगावरील रंग लागलेले कपडे पाहून राजा इतका भडकला कीं त्यानें म्हाताऱ्याच्या तोंडांत दोन सडकावल्या आणि विचारलें—"कोठें गेला होतास रात्रीं? आणि हा कपड्यावरचा रंग कोठें लावून घेतलास?"

"महाराज, मी गरीब फकीर आहें. मला हा कोट आज सकाळीं गल्लींत पडलेला सांपडला. मी रात्रीं कोठें गेलों नाहीं." म्हातारा म्हणाला.

"चल चल! तुझे छक्के पंजे माझ्याजवळ नाहीं चालणार!" असें सांगून त्यानें शिपायांना त्याला काळ कोठडींत टाकायला आणि अपराध कबूल करीपर्यंत बडवून काढायला सांगितलें.

त्याचा कांहीं अपराध नसून कदाचित सुटका मिळेल, निदान मार तरी खावा लागणार नाहीं असा विचार करून म्हाताऱ्यानें रात्रीं महालांत गेल्याचें कबूल केलें. राजानें त्याला फांशीच्या शिक्षेचा हुकूम सोडला. शिपाई त्याला घेऊन वध्यस्थानाकडे निघाले.

त्या अपराध्याला पाहण्यासाठीं हजारों नागरिक जमा झाले होते. गांवांत चोर पकडला गेल्याची वार्ता पसरली होती. म्हणून गंमत पाहणारांची खूप गर्दी होती.

पण त्या म्हाताऱ्याला पाहून लोकांना आश्चर्याचा झटकाच बसला—"या म्हाताऱ्यावर का राजकुमारी भाळली!" लोकांनीं पूर्वी त्या म्हाताऱ्याला पाहिलें होतें. तो

कधीं आकाशांतल्या महालांत जाईल या गोष्टीवर कोणाचा विश्वासच बसेना. ह्या म्हाताऱ्याला फांशी देणें म्हणजे चवाठ्यावर जमा होऊन बिचाऱ्याचा खून करण्यासारखें आहे.

राजकुमाराला जेव्हां ही गोष्ट कळली तेव्हां तो आपला घोडा घेऊन वध्यस्थानीं आला. तो तेथें पोंचला तोंपर्यंत त्याच्या गळ्यांत फांस अडकवण्यांत आला होता. तो ओरडला—"थांबा! त्या म्हाताऱ्याला फांशी नका देऊं. अपराधी मी आहें. मला फांशी द्या. त्या गरीब म्हाताऱ्याच्या अंगावर जो कोट आहे तो माझा आहे. तो निरपराध आहे. सोडा त्याला."

राजकुमाराचा तो आवाज ऐकून कोतवालाला तें खरें वाटलें व त्यानें म्हाताऱ्याच्या गळ्यांतला फांस काढायला सांगितलें. त्यानें राजाकडे एका शिपायाला पाठवून वस्तुस्थिति कळवून पुढें काय हुकूम आहे विचारून यायला सांगितलें. त्या माणसानें जाऊन सलाम केला व निवेदन केलें—"महाराज! कोणीतरी तरुण आला आहे व त्यानें तो खरा अपराधी असल्याचें सांगितलें आहे. कोतवाल साहेबांनीं विचारलें आहे कीं आतां त्याला फांशी द्यायची कीं म्हाताऱ्याला?"

"ज्या तरुणानें अपराध स्वीकार केला आहे त्याला फांशी देण्यांत यावी!" असा राजानें हुकूम दिला. त्यानें विचार केला, शक्य आहे, तोच शिरला असेल महालांत.

राजाची आज्ञा मिळतांच म्हाताऱ्याच्या गळ्यांतला फांस काढण्यांत आला व त्या तरुणाला धरण्यासाठीं शिपाई धांवले. परंतु त्या पूर्वींच राजकुमारानें आपल्या लाकडी घोड्यावर बसून कळ दाबली होती. राजा दुरून तें दृश्य पाहून दांत ओठ चावून ओरडूं लागला—"पकडा त्याला! पकडा त्याला!" पण काय उपयोग?

राजकुमार सरळ आकाशांतल्या महालांत जाऊन राजकुमारीला भेटला. म्हणाला—"आतां एवढें सारें झाल्यावर आपण दोघांनीं पळून तरी गेलें पाहिजे नाहींतर आपल्या दोघांची ताटातूट तरी होणार."

राजकुमारी म्हणाली—"आतां मी तुझ्याशिवाय एक क्षणभर देखील जिवंत राहणें शक्य नाहीं. आतां तूं नेशील तिकडे यायला मी तयार आहें."

राजकुमार म्हणाला—"तर मग चल!" असें सांगून राजकुमार आपल्या लाकडी घोड्यावर राजकुमारीला घेऊन बसला व दोघें आकाशांत उडूं लागलीं.

तीं दोघें उडत उडत पुष्कळ दूर निघून गेलीं. एका वाळवंटावरून उडत जात असतां राजकुमारी म्हणाली—"अहो, पण एक चूक झाली. आपल्याला परत जावें लागणार."

"कां?" राजकुमारानें विचारलें.

"लहानपणीं माझ्या आईनें दोन रत्नहार पेटींत ठेवले होते आणि म्हणाली होती कीं माझें लग्न होईल तेव्हां ते माझ्या सासू-

सासऱ्यांना अहेर म्हणून द्यायचे. घाईंत मी ते काढून घ्यायला विसरले. ते घेतल्याशिवाय जाणें मला बरें वाटत नाहीं." राजकुमारी म्हणाली.

"जाऊं दे. ते गेले तर गेले. आपण आतां किती दूर आलों आहों!" राजकुमार म्हणाला.

"नाहीं! ते घेतल्याशिवाय मी नाहीं येणार सासरीं. लग्नाच्या वेळीं ते रत्नहार नाहीं द्यायचे तर केव्हां द्यायचे? आयुष्यभर मला सासरीं खालीं पहावें लागेल." राजकन्या म्हणाली.

आपल्या प्रेमिकेच्या त्या हट्टाकडे दुर्लक्ष करणें राजकुमाराला देखील रास्त वाटलें नाहीं. म्हणून त्यानें घोड्याची कळ सैल केली आणि वाळवंटांत उतरला. म्हणाला–"मी येथें तुझी वाट पहात राहीन. तूं लवकर ते रत्नहार घेऊन परत ये!" कळ कशी दाबायची हें राजकुमारीला सांगून त्यानें राजकुमारीला निरोप दिला.

राजकुमारी घोड्यावर बसून ज्या वाटेनें आली होती त्याच वाटेनें आपल्या महालांत येऊन पोंचली.

तिकडे राजा, राजकुमार आकाशांत उडून गेल्यावर व शुद्ध आल्याबरोबर प्रथम आकाशांतील महालांत पोंचला. पण तोंपर्यंत राजकन्या राजकुमाराबरोबर पळून गेली होती. तो हताश होऊन छाती बडवून रडूं लागला. पण त्याच वेळीं त्याला दुरून राजकन्या घोड्यावर बसून उडत येत असलेली दिसली. म्हणून त्याला आनंद झाला.

राजा एका पलंगामागें लपून उभा राहिला. ती महालांत आल्याबरोबर त्यानें तिचा हात धरला व तिला आकाशांतल्या महालांत ठेवण्याचा विचार सोडून तिला घेऊन आपल्या महालांत आला.

आजपर्यंत राजानें आपल्या मुलीचें लग्न करावयाचें नाहीं असा विचार केला होता. पण त्याचा विचार आतां बदलला. त्यानें मुलीचें लग्न लवकर उरकून घेण्याचें ठरविलें. त्यानें मुलीकरितां चांगला वर शोधण्याचें काम आपल्या मंत्र्यांकडे दिलें. पण या राजकन्येबरोबर लग्न कोण करणार? राजधानींतच नव्हें तर राज्यभर आकाशांतल्या महालांत घडलेल्या प्रकाराची बातमी पसरली होती. पाण्यासारखा पैसा ओतून राजा मुलीचें लग्न करून द्यायला तयार होता.

पूर्वीं दूर देशांतल्या एका राजाचा मुलगा सांगून आला होता. राजकन्येच्या सौंदर्याचें वर्णन ऐकून त्यानें राजकन्येला मागणी घातली होती. पण तेव्हां राजानें नकार दिला होता. "आमची मुलगी अजून लहान आहे. लग्नाचें वय झाल्यावर आम्ही स्वतःच निरोप पाठवूं." असें त्यानें कळविलें होतें.

ती गोष्ट राजाला आठविली. त्यानें विचार केला कीं आकाशांतल्या महालांत घडलेला प्रकार इतका दूरवर कोणाला कळला नसेल. मी आपली मुलगी द्यायला तयार आहे असें कळविलें तर ते लोक धांवत येतील असें राजाला वाटलें.

त्यानें एका विश्वस्त माणसाला बोलावून निरोप पाठविला कीं आमच्या राजकन्येला आपल्या राजकुमारासाठीं आपण मागें एकदां मागणी घातली होती. पण त्यावेळीं मुलीचें वय विवाह योग्य नव्हतें म्हणून नाइलाजानें आम्हांला नकार द्यावा लागला. आतां आमची मुलगी विवाह योग्य झाली आहे. तरी आपल्याला हा संबंध मान्य असेल तर आपली पसंती कळवावी म्हणजे लग्नाची तयारी सुरू करण्यास बरें पडेल. या विवाहानें दोन दूरचीं राजघराणीं जवळ येणार आहेत वगैरे वगैरे ! [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

काजीहून पाजी थोर

एका सुल्तानाच्या मनांत एकदां लहर आली कीं आपल्या काजीला एखादी पदवी बहाल करून त्याचा सत्कार करावा. म्हणून त्यानें काजीला बोलावून म्हटलें–"मी तुम्हांला एक पदवी बहाल करण्याचें ठरविलें आहे. पण त्या पदवीच्या लायक तुम्ही आहां कीं नाहीं हें पाहण्यासाठीं मी तीन प्रश्न विचारतों. पहला प्रश्न खुदा (ईश्वर) कोठें राहतो? दुसरा प्रश्न, तो कोणत्या दिशेला पाहतो? व तिसरा प्रश्न आहे, तो काय करतो?"

लहरी सुल्तान! प्रश्नांचीं उत्तरें समाधान कारक मिळाली नाहींत तर शिक्षा केल्या-शिवाय राहणार नाहीं हें ओळखून काजीनें एका आठवड्याची मुदत मागितली. सुल्तानानें मुदत दिली. काजी घरीं जाऊन रात्रंदिवस विचार करूं लागला कीं काय उत्तर द्यावें. पण उत्तर सुचेना.

एक आठवडा जायला किती उशीर? पण उत्तर सुचलें नाहीं. म्हणून टाळाटाळ करण्यासाठीं त्यानें आपल्या नोकराच्या हातीं निरोप पाठवायचें ठरविलें. तो नोकराला नेहमी पाजी म्हणूनच हाक मारी.

हाक मारल्याबरोबर पाजी हजर झाला. काजी म्हणाला–"जा, बादशहांना जाऊन सांग कीं काजी साहेब आजारी आहेत?"

पाजीनें विचारलें–"पण मालक, आजारी पडायला आपणांला काय झालें?"

काजी रागानें म्हणाला–"तुला मी उगीच नाहीं पाजी म्हणत!" पण शेवटीं नाइलाजानें त्याला खरें कारण सांगावें लागलें. पाजी म्हणाला–"या प्रश्नांचीं उत्तरें मी सांगतों. लिहून घ्या. आपल्या तर्फे मी हीं उत्तरें पोंचती करतों. सुल्तानाला राग आला तरी तो माझेंच डोकें कापील."

सौ. मंगला पाटणकर

पाजीनें सांगितलेलीं उत्तरें एका कागदावर लिहून काजीनें दिलीं. तीं उत्तरें वाचल्या शिवायच सुलतानानें पाजीला विचारलें– "मी काजी साहेबांना जे प्रश्न विचारले होते त्यांचीं उत्तरें तूं देऊं शकतील का ?"

"हुजूर, मी उत्तर द्यायला तयार आहें. पण एका अटीवर, आपण मला गुरु मानलें पाहिजे !" पाजी म्हणाला.

सुलतानानें त्याला चांगले कपडे घालायला दिले व सिंहासनावर बसून उत्तरें द्यायला सांगितलें.

"खुदा कोठें राहतो ?" काजीनें विचारलें.

पाजी म्हणाला–"दुधांत लोणी असतें पण कोठें सांगूं शकाल का ? तसाच खुदा सर्व जग व्यापून राहतो."

सुलतानानें दुसरा प्रश्न केला–"खुदा कोणत्या दिशेला पाहतो ?"

पाजी म्हणाला–"दिव्याचा उजेड कोणत्या दिशेला पडतो ? सर्वच दिशांना. तशीच खुदाची नजर सर्वच बाजूंना असते."

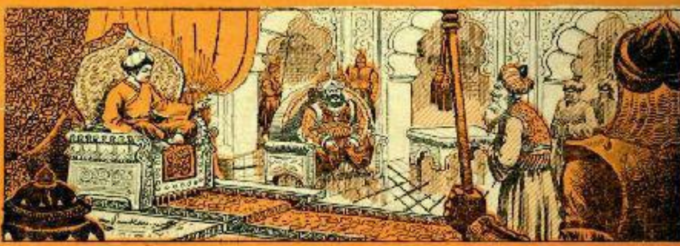
"खुदा करतो काय ?" सुलतानानें शेवटचा प्रश्न केला.

पाजी म्हणाला–"मी उत्तर सांगतों पण काजीसाहेबांसमोर. त्यांना बोलवा."

सुलतानाचा हुकूम, काजीसाहेबांना दरबारांत हजर व्हावें लागलें. पाजीला सिंहासनावर बसलेला पाहून काजीसाहेब चकित झाले व म्हणाले–"हुजूर या पाजीला सिंहासनावर बसविलेंत ?"

पाजी म्हणाला–"हुजूर ! आपल्या शेवटच्या प्रश्नाचें हेंच उत्तर आहे. रंकाला राजा, राजाला रंक, पाजीला काजी आणि काजीला पाजी करणें हेंच काम खुदा करतो."

सुलतान उत्तर ऐकून खूष झाला व त्यानें पाजीला काजीच्या पदाकर नेमलें.

शेतकऱ्याचें गाऱ्हाणें

एका गांवीं एक शेतकरी रहात असे. तो दिवसभर शेतावर काम करी. त्याच्याकडे एक गाय होती पण गाईला चारा आणायला देखील त्याला सवड मिळत नसे. गाय कधीं कधीं उपाशीच राही.

शेतकऱ्याच्या घरा शेजारींच एका श्रीमंताचें घर होतें. त्यानें आपल्या घराभोवतीं गुरांसाठीं पुष्कळ गवत लावून एक कुरण वाढवलें होतें. एकदां शेतकऱ्याची गाय दावें तोडून पळाली आणि त्या श्रीमंताच्या कुरणांत शिरली.

त्या श्रीमंताच्या नोकरानें येऊन त्या गाईच्या टाळक्यांत एक मोठें लाकूड मारलें. तिरिमिरी येऊन भुकेली गाय खालीं पडली व तेथेंच गार झाली.

बिचारा शेतकरी त्या श्रीमंताकडे नोकरा विरुद्ध तक्रार घेऊन गेला. श्रीमंतानें त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें आणि नोकराला बोलावून शेतकऱ्याला धक्के मारून घराबाहेर काढण्यास सांगितलें. नोकरानें त्याला घराबाहेर ढकलत एका खांबाला बांधलें आणि ढोरासारखें बडविलें.

बिचारा शेतकरी बेशुद्ध होऊन पडला तेव्हां नोकरानें त्याला सोडलें. शेतकरी घरीं आला. त्याची बायको त्याला म्हणाली– "तूं राजदरबारीं जा ! हा श्रीमंत नाहीं कसाई आहे. राजाच्या कानावर गाऱ्हाणें गेलें तर तो खात्रीनें न्याय करून अपराध्याला दंड करील."

पण अर्ज लिहून कोण देणार ? सगळे शिकलेले लोक श्रीमंताचीच बाजू घेणार. गरिबाचा वाली कोण ? शेतकऱ्याला लिहितां वाचतां येत नव्हतें. पण घरांत मुलाची पाटी होती. ती घेऊन शेतकऱ्यानें तिच्यावर

श्री. का. ना. नवरे

पेन्सिलीनें कांहीं खुणा केल्या. त्याचें घर, श्रीमताचें घर, कुरण, गाय कोठें मेली, नोकरानें त्याला कोठें मारलें वगैरे, सर्व गोष्टींचें जणुंकांहीं छान चित्रच त्यानें त्या पाटीवर रेखाटलें.

बायकोनें पण चित्र पाहिलें आणि म्हणाली—"काय छान चित्र आहे ! राजाला सर्व कळेल. जाऊन द्या."

तिनें झुणका भाकर करून दिली. ती घेऊन शेतकरी निघाला. दुपारच्या वेळीं कडक ऊन पडल्यावर तो एका ओढ्याकाठीं पोंचला. तेथें झाडाखालीं एक शिकलेला माणूस पाहून तो जवळ गेला आणि म्हणाला—"दादा ! मी राजाकडे चाललों आहे हा अर्ज घेऊन." त्यानें त्या माणसाला पाटीवरचें चित्र दाखविलें व तोंडानें गाय कशी कुरणांत शिरली. नोकरानें तिला कोठें ठार केलें व त्याला कोठें बांधून मारलें वगैरे गोष्टींचें छान वर्णन करून सांगितलें.

तें चित्र पाहून व शेतकऱ्याच्या तोंडून सर्व वर्णन ऐकून तो मनुष्य म्हणाला—"तुझा अर्ज तर अगदीं बरोबर आहे. राजाला नेऊन दे. राजा खात्रीनें तुझ्या बाजूनेंच न्याय देईल. तो श्रीमंत मनुष्य नाहीं, राक्षस असला पाहिजे आणि तो नोकर नोकर नसून कसाई असला पाहिजे."

तें ऐकून शेतकरी खूष झाला. त्यानें त्या माणसाला आशीर्वाद दिला—"बाबा ! देव तुला पुढल्या जन्मीं राजा करील." नंतर आपली शिदोरी सोडीत म्हणाला—"ये, थोडी झुणका भाकर खा आणि पाणी पी ! दुपार झाली आहे."

त्या माणसानें झुणका व अर्धी भाकरी शेतकऱ्याबरोबर बसून खाल्ली. शेतकऱ्यानें पण भाकरी खाल्ली व ओढ्याचें पाणी पिऊन झाडाखालींच आडवा झाला. तो मनुष्य

शेतकऱ्याचा निरोप घेऊन निघून गेला. जातांना म्हणाला—"देवाच्या दयेनें पुन्हां कधीं भेट झाली तर भेटूं व बोलूं." शेतकरी झाडाखालीं पडून विचार करूं लागला—"हा मनुष्य कोणी मोठा मनुष्य दिसतो आहे. किती प्रेमानें बोलला ! किती प्रेमानें वागला. दिसतो आहे श्रीमंत. पण माझा शेजारी श्रीमंत कोठें आणि हा कोठें ? विचार करीत असतां त्याचा डोळा लागला. त्याला स्वप्न पडलें. स्वप्नांत त्याला पुन्हां तो मनुष्य दिसला. पण तो सिंहासनावर बसला होता. त्याच्या अंगांत ते साधे स्वच्छ कपडे नव्हते. मुकुट व राजाचा पोशाख होता.

पण त्याची झोंप मोडली तेव्हां तो त्या झाडाखालींच होता. त्याला आश्चर्य वाटलें.

दुसऱ्या दिवशीं शेतकरी पाटी हातांत घेऊन राजाच्या दरबारीं पोंचला. राजा दरबारांत सिंहासनावर बसला होता. त्यानें स्वप्नांत पाहिला होता तसाच पोशाख व तसाच मुकुट. पण दूर बसला असल्या-कारणानें त्याचा चेहरा मात्र शेतकऱ्याला दिसला नाहीं. राजाच्या दोन्ही बाजूला दरबारी बसले होते. अगदीं टोकाला बस-

लेल्या दरबाऱ्यानें विचारलें—"कोण रे तूं ? कशाला आला आहेस इथें ?"

शेतकरी म्हणाला—"मालक ! अर्ज आहे हा ! न्याय मागायला आलों आहे राजा-कडे !" असें सांगत त्यानें ती पाटी त्या दरबाऱ्याच्या हातांत दिली.

दरबाऱ्यानें पाटी पाहिली. त्यावर कांहीं रेघा, फुल्या, टिंबें वगैरें पाहिलीं. पण त्याला कांहीं त्यांचा अर्थ कळेना. म्हणून त्यानें आपल्या शेजारच्या दरबाऱ्याच्या हातीं ती पाटी देत विचारलें, तुम्हांला कळलें का कांहीं ?" दुसऱ्यानें तिसऱ्याला, तिसऱ्यानें

चवथ्याला व अशा तऱ्हेनें एका मागून एक सर्वांनीं आपल्याहून पुढल्याला ती पाटी देत तोच प्रश्न विचारला. पण कोणालाहि त्या पाटीवरच्या रेघोट्यांचा बोध झाला नाहीं. शेवटीं शेतकऱ्यानें राजाच्या हातांत पाटी दिली. त्यानें राजाकडे पाहिलें तेव्हां त्याला ओळख पटली. त्याच्याबरोबर झुणका भाकर खाणारा तोच मनुष्य राजा आहे तर. स्वप्नांतली गोष्ट खरी ठरली.

राजानें दरबाऱ्यांना विचारलें—"तुम्हांला नाहीं का कळलें कीं याचा अर्थ काय आहे हें. मग त्याला कां नाहीं विचारलेंत ?" नंतर त्यानें शेतकऱ्याला प्रत्येक खुणेचा अर्थ विचारला आणि म्हणाला—"मी वाचला तुझा अर्ज. आतां तूं घरीं गेलास तरी चालेल. तुला घरीं गेल्यावर मी न्याय काय दिला हें कळेल." असें सांगून राजानें त्याला त्याची पाटी देऊन निरोप दिला.

शेतकरी सर्व दरबाऱ्यांकडे मोठ्या ऐटीनें पहात निघून गेला. त्याच्या मनाचें समाधान झालें होतें कीं आपल्याला न्याय मिळणार.

राजानें आपल्या शिपायांना पाठवून चवकशी करविली आणि त्या श्रीमंताला व नोकराला धरून दरबारांत हजर करण्यास सांगितलें. दोघांच्या जबान्या घेऊन न्याय दिला कीं श्रीमंतानें प्रथम शेतकऱ्याची माफी मागावी. त्याला पांच गाई द्याव्या व त्या गाईंना एक वर्षभर पुरेल इतका चारा द्यावा. नंतर त्यानें त्या अत्याचारी नोकराला शेतकऱ्याच्या घरीं सहा महिने शेणगोठा करण्याची शिक्षा दिली.

राजाचा न्याय ऐकून शेतकऱ्याची बायको म्हणाली—"राजा असावा तर असा, गरिबाचा वाली."

राज्यभर राजाच्या न्यायाची प्रजेनें वाखाणणी केली.

"मी म्हटलें तशी तुम्ही रात्रीं खिडकी उघडी ठेवून झोंपला होता कीं नाहीं ? त्याच्याबरोबर तुमची डोकेंदुखी उडून गेली असेल !"

"नाहीं हो–डोकेंदुखी वाढली. माझें घड्याळ आणि पर्स चोरीला गेली !"

"खरें सांगतों तुम्हांला, मी आयुष्यांत पाऊल ठेवलें तेव्हां खिशांत एक दिडकी देखील नव्हती माझ्या !"

"आणि मी जन्माला आलों तेव्हां फक्त काय कपडे किंवा खिसा देखील नव्हता."

"तूं म्हणतोस कीं हें तेल लावल्यानें केस खात्रीनें येतील ?"

"हें काय विचारतां राव ? मग काय घासलेट वाटलें आपल्याला ? उद्यां वेळेवर सांपडणार नाहीं म्हणून बरोबर एक फणी सुद्धां ठेवली आहे.

"तर मग तुम्हांला ठीक दिसत नाहीं म्हणतां ? या बोर्डावर तुम्हांला किती ओळी वांचतां येतात पहा !"

"ओळी त्या देवालाच ठाऊक. प्रथम बोर्ड कोठें आहे, सांगा !"

चित्रकार : एस. शंकरनारायण